

Lichtelaar te Lochristi, Redewinkel te Zeveneken en het Torregood en Bruinewalle te Zaffelare. Een onderzoek naar de sociaal-economische betekenis van grote abdijpachthoeven en hun bewoners (late 13de eeuw - einde ancien régime).

Jeroen BUNTINX

1. Inleiding.

Deze bijdrage heeft tot doel aan de hand van een casus de relatie tussen religieuze grootgrondbezitters en hun grote pachters te verduidelijken. Daarbij schenken we ook aandacht aan het sociaal-economische profiel van deze grote pachters¹.

De betekenis van grote landbouwuitbatingen in Vlaanderen werd nog nauwelijks onderzocht. Hun belang kan nochtans niet ontkend worden. Alhoewel zij numeriek in de minderheid waren, namen zij het grootste deel van het bebouwde areaal voor hun rekening. In concreto onderzochten we vier bedrijven behorende tot de Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdij², Vlaanderens twee grootste abdijen. De behandelde periode vangt aan in de tweede helft van de 13de eeuw, toen vele instellingen de rechtstreekse uitbating van hun bezittingen beëindigden en overgingen tot een nieuwe vorm van gronduitgifte, de pacht³, en eindigt rond 1796, het jaar waarin de Franse overheerser alle kerkelijke bezittingen in onze gewesten confisqueerde. Onze keuze viel op een viertal pachthoeven gesitueerd in drie lokaliteiten in het noord-oosten van de kasselrij van de Oudburg: het Torregood en Bruinewalle te Zaffelare met de Sint-Pietersabdij als eigenaar enerzijds, Redewinkel te Zeveneken en Lichtelaar te Lochristi in het bezit van de Sint-Baafsabdij, later het bisdom Gent, anderzijds.

¹ Dit artikel is gebaseerd op onze licentiaatsverhandeling *De sociaal-economische betekenis van grote abdijpachthoeven en hun bewoners (late 13de eeuw - einde ancien régime)*, RUG, academiejaar 1997-98 (promotor: Prof. Dr. E. Thoen).

² Zoals gemeenzaam geweten is ging *Paulus III* op vraag van keizer *Karel V* in 1536 over tot de secularisering van de Sint-Baafsabdij, met andere woorden ze werd omgevormd tot kapittel. Door de bul *Super universas* (12.05.1559) werden er in de Nederlanden 14 nieuwe bisdommen opgericht waaronder het bisdom Gent. De pachthoeven, die tussen 1536 en 1559 eigendom van het kapittel waren, behoorden vanaf dan toe aan het bisdom Gent.

³ VERHULST (A.), *Précis d'histoire rurale de la Belgique*, Brussel, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1990, pp. 76-77 - id., *Occupatiegeschiedenis en landbouweconomie in het Zuiden circa 1000-1300*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 2, Haarlem, 1983, p. 102.

JEROEN BUNTINX

De vier bedrijven waren wel degelijk grote uitbatingen. Allen beantwoordden zij aan het vooropgesteld criterium van een "groot" bedrijf in Vlaanderen, zijnde een landbouwuitbating met een totale oppervlakte van 30 ha. of meer⁴. Aan deze vereiste moesten deze hoeves voldoen vóór 1550. Immers, tegen het einde van de 17de eeuw tekenden zich in de gemiddelde bedrijfsoppervlakte verregaande veranderingen af.

Lichtelaar en Redewinkel behoorden beiden tot het algemeen goederenbeheer van de Sint-Baafsabdij en vielen dus niet onder een bepaalde dienst. We opteerden voor deze twee hoeves omdat ze zich ruimschoots boven de minimum-oppervlakte bevonden. Lichtelaar had medio 15de eeuw een oppervlakte van 73 ha. en Redewinkel had in dezelfde periode een oppervlakte van 47 ha. Het rijk bewaarde bronnenmateriaal was bij onze keuze eveneens van doorslaggevende aard.

Het Torregood te Zaffelare, nu een deelgemeente van Lochristi, had in de tweede helft van de 15de eeuw een oppervlakte van meer dan 56 ha. De oudste gekende oppervlakte van Bruinewalle op het einde van de 16de eeuw bedroeg ongeveer 33 ha.

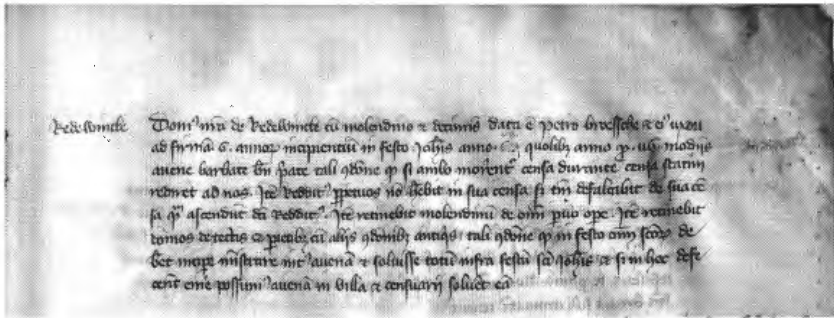
Zoals in het begin werd aangegeven wensen we duidelijkheid te brengen in de relatie tussen de grootgrondbezitter en de pachter. Hier schuilt een fundamenteel probleem. Het beleid van een eigenaar en zijn houding ten aanzien van de pachter kan pas ten volle duidelijk worden als het één en ander geweten is over de financiële toestand van de eerste. Maar naar het financieel beleid van de Sint-Pietersabdij en het bisdom Gent in de nieuwe tijden is nog niet veel onderzoek verricht.

Deze bijdrage beperkt zich tot de pacht bij religieuze grootgrondbezitters. We wagen het niet onze conclusies te extrapoleren op pachters van grote bedrijven van lekeneigenaars.

⁴ THOEN (E.), *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst (eind 13de eeuw - 1e helft 16de eeuw)* (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 90), dl. 2, Gent, 1988, pp. 862-863. - VAN DEN ABBEELE (H.), De penningkohieren als sociaal-economische en demografische bron: het Land van Waas omstreeks 1571, in *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 1987, 90, p. 227: Dankzij een uit 1540 bewaard gebleven "zettingboek" van het dorp Lede bij Aalst weten we dat 84 % van de bedrijven zich onder de 5 ha.-grens bevond, 46 % zelfs onder de 1 ha.-grens. Slechts 6 % van de hoeves bezat meer dan 10 ha. grond. Rond 1571 besloeg de groep boven de 10 ha. in de Oudburg en het Meetjesland 65,6 % van het totale landbouwareaal. Dit toont aan dat het numeriek belang van deze groep omgekeerd evenredig was aan hun reëel (economisch) belang.

2. Situering en korte historiek van de hoeves.

Het goed te Lichtelaar, dat thans niet meer bestaat, lag in het zuiden van de huidige gemeente Lochristi op de grens met Destelbergen en Oostakker⁵. Naast Lichtelaar waren er nog andere belangrijke pachthoeves eigendom van de Sint-Baafsabdij, onder meer het goed ten Pauw, het goed ter Schuren, De oudste pachthoeve was het Oude Hof, tot 1228 rechtstreeks uitgebaat door de abdij. Het was in het begin van de 12de eeuw waarschijnlijk het ontginningscentrum van het omliggende gebied⁶. Ten laatste in de 12de eeuw onstond de *curtis Lichtelaer*, die waarschijnlijk werd opgericht op woeste grond die tot de reserve van Achtene behoorde⁷. Wanneer Lichtelaar precies verpacht werd is niet duidelijk. A. Verhulst oppert zelfs de mogelijkheid dat Lichtelaar samen met andere hoeves,

RG, fonds Sint-Baafs/Bisdome, reeks R, nr. 57: Redewinkel in legger van pachtgoederen, 1363 en bijgewerkt tot 1367.

⁵ Cf. bijlage: De vier boerderijen worden gesitueerd op een recente topografische kaart op het einde van dit artikel.

⁶ VERHULST (A.), *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIe-XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grootgrondbezit in Vlaanderen tijdens de Middeleeuwen* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 30), Brussel, 1958, pp. 207-213.

⁷ id., pp. 167-169 en 583: De *villa Achtene*, gelegen te Oostakker in de huidige wijk Achtendries ten zuidoosten van de *villa Slote* en ten oosten van de *villa Zingem*, was samen met Slote, Zingem, Ledergem en Herlegem één van de vijf kleinere villae die de Sint-Baafsabdij ten oosten en ten noordoosten van Gent bezat. De villa bestond waarschijnlijk uit een exploitatiecentrum dat we herkennen in het goed t'Achtene dat vanaf het midden van de 14de eeuw bekend staat als een groot pachtgoed van ongeveer 53 ha.

⁸ id., p. 225 - RG (Rijksarchief Gent), fonds Sint-Baafs/Bisdome, reeks R, nr. 78, f° 1 (1313.02.25-1314.06.24): De oudste rechtstreekse aanwijzing van Lichtelaar situeert zich tussen 25 februari 1313 en 24 juni 1314. Er werd "...de Lichtelaer per manus Christiani Clerici..." een bedrag van 487 gr.VI. aan de kamer van de abt overgemaakt. Veel informatie geeft dit fragment niet. Misschien werd het goed nog steeds rechtstreeks geëxploiteerd en werd er gewoon door bemiddeling van *Christiaan de Clerck* een bepaald bedrag aan de Sint-Baafsabdij betaald.

JEROEN BUNTINX

waaronder Redewinkel, van bij hun ontginning verpacht werden⁸. Tot 1363 blijft alles louter hypothetisch; van dan dateert de eerste legger van pachtgoederen waarin Lichtelaar als verpachte uitbating vermeld wordt⁹.

Redewinkel, dat nu niet meer bestaat, bevond zich in het centrum van Zeveneken. Het behoorde eveneens tot de jongere ontginningscentra van de Sint-Baafsabdij ten noordoosten van Gent. Misschien werd de *curtis Redewinckle* in het begin van de 13de eeuw opgericht nog voor de eigenlijke dorpsstichting van Zeveneken.

Het werd ten laatste op het einde van de 14de eeuw verpacht, zo dat al niet het geval was van bij de aanvang¹⁰.

Het Torregood te Zaffelare, nu een deelgemeente van Lochristi, situeert zich ten noordoosten van de huidige dorpskern. De gebouwen ervan bleven in sterk gewijzigde vorm tot vandaag bestaan. In 1250 beëindigde de Sint-Pietersabdij haar rechtstreekse exploitatie van gronden en inkomsten te Zaffelare. In dat zelfde jaar werd het Torregood, dat toen nog *curtis Scaplaer* heette, op basis van helftwinning verpacht. Op de grens met Lochristi ten zuidwesten van de huidige dorpskern bevindt zich Bruinewalle, waarvan de 18de eeuwse gebouwen eveneens nog bestaan. Tot voor kort was het nog een actief landbouwbedrijf. Net zoals het Torregood werd Bruinewalle in 1250 verpacht. Het heette toen nog *curtis Odevelde*. Alhoewel het Torregood nadien het belangrijkste werd, was Bruinewalle in de beginperiode nog belangrijker¹¹. Beide hoeves werden voordien vermoedelijk rechtstreeks door de abdij geëxploiteerd.

3. Verhouding met de abdij-eigenaar.

In deze paragraaf belichten we verschillende aspecten. In een eerste onderdeel behandelen we de achteruitgang van het areaal van het Torregood en in mindere mate dat van Lichtelaar. In het volgende punt gaan we voor Redewinkel na, omdat de bronnen het bij deze hoeve toelieten, in hoeveel delen het oorspronkelijke goed werd opgesplitst. Vervolgens tonen we aan in welke mate de pachtprijs per ha. verschilde tussen Lichtelaar, eigendom van de Sint-Baafsabdij/Bisdom, en het Torregood, in bezit van de Sint-Pietersabdij. In het laatste punt belichten we de verhouding tussen de eigenaar en de pachter tijdens maatschappelijk moeilijke omstandigheden, in concreto oorlog.

⁹ RG, *fonds Sint-Baafs/Bisdom*, reeks R, nr. 57 (1363-1367) - ibidem, nr. 58 (1367-1383).

¹⁰ VERHULST (A.), *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit*, p. 212 en 225.

¹¹ VERVAET (A.), Het ontstaan van Zaffelare, in *Heemkundige Kring De Oost-Oudburg. Jaarboek*, 1987, 24, pp. 13-14 en 18.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

3.1. De oppervlakte-evolutie van het Torregood en Lichtelaar.

In 1250 werd er voor het Torregood over slechts 6,01 ha. akkerland gesproken¹². Vermoedelijk lag de werkelijke oppervlakte een stuk hoger omdat het Torregood, naar we mogen aannemen, in hoofdzaak een veeteeltbedrijf was. De oppervlakte van het weiland is evenwel niet gekend. Misschien bezat de pachter toen al het weiderecht in het Torrebos¹³. Eenendertig jaar later, in 1281, bedroeg de oppervlakte akker- en weiland 26,74 ha¹⁴. Vervolgens is het wachten tot 1361 vooraleer we opnieuw over de bedrijfsoppervlakte van het Torregood geïnformeerd worden¹⁵. Tussen 1361 en 1448 bleef de oppervlakte constant op +59,49 ha¹⁶. In 1472 was de oppervlakte met ca. 3 ha. gedaald tot +56,81 ha. Ze bedroeg

¹² De paragrafen 3.1. tot en met 3.3. zijn integraal gebaseerd op een grondige analyse van een groot aantal pachtcontracten en rekeningen, zowel van de Sint-Baafsabdij/Bisdom als van de Sint-Pietersabdij. Het heeft dan ook geen enkel nut deze honderden referenties, die zich uitstrekken van de 14de eeuw tot het einde van het ancien régime, allen te vermelden.

¹³ RG, *archief Sint-Pietersabdij*, reeks II, nr. 1346 (pc. [pachtcontract] mei 1361 - mei 1370, mei 1439 - mei 1448 en mei 1472 - mei 1481) - SAG (Stadsarchief Gent), *reeks 301/39*, boek I, f° 200 v° (pc. mei 1448 - mei 1457): In deze 4 pachtcontracten heeft men het over "...de pasture in den Torrebosch ...". - NIERMEYER (J.F.), *Mediae Latinitatis Lexicon Minus. Lexique Latin Médiéval - Français/Anglais. A Medieval Latin - French/English Dictionary*, Leiden, 1976, p. 771. - STALLAERT (K.), *Glossarium van Verouderde Rechtstermen, Kunstwoorden en andere Uitdrukkingen uit Vlaamse, Brabantse en Limburgse Bronnen* (voortgezet en bewerkt door Dr. F. DEBRABANDERE), dl. 3 (P-W), Handzame, 1977, p. 44: Pasture was een recht om vee te weiden in een bos.

¹⁴ VERVAET (A.), *Het ontstaan van Zaffelare*, pp. 18, 25 en 31 op basis van RG, *archief Sint-Pietersabdij*, reeks I, nr. 125 (*Liber Inventarius*) - cf. **tabel 1**: De gegevens uit de periode 1250/1281 waren ontoereikend om ze in een tabel te verwerken.

¹⁵ Cf. **tabel 1** (1361-1448): Bij ons onderzoek naar de oppervlakte-evolutie gebeurde het voor de 14de en 15de eeuw geregeld dat we voor een hele periode wel over de pachtprizen maar niet over de oppervlaktes beschikten. We maken dit duidelijk aan de hand van het Torregood. Het eerste pachtcontract, dat voor het Torregood bewaard bleef, ging in op 1 mei 1361 en liep tot 1370. Het zou 69 jaar duren, tot mei 1439, vooraleer er opnieuw een pachtcontract was. De rekeningen uit de daartussen liggende periode gaven geen informatie over de totale oppervlakte. In 1361 bedroeg de oppervlakte van het Torregood meer dan 59,49 ha. en dat was in mei 1439 nog steeds zo. Wij gingen er dan ook vanuit dat de oppervlakte in de periode ertussen niet wijzigde. We zijn er ons terdege van bewust dat deze redenering voor kritiek vatbaar is en dat het evengoed mogelijk was dat de oppervlakte in de lacune wel wijzigde. Was de oppervlakte in mei 1439 niet dezelfde geweest als die van mei 1361 dan hadden we de periode 1361-1439 niet als één geheel in onze oppervlakte-evolutie mogen beschouwen.

¹⁶ RG, *archief Sint-Pietersabdij*, reeks II, nr. 1346 (pc. mei 1361 - mei 1370, mei 1439 - mei 1448 en mei 1472 - mei 1481) - SAG, *reeks 301/39*, boek I, f° 200 v° (pc. mei 1448 - mei 1457) - cf. **tabel 1**. De oppervlakte van het Torregood voor de periode 1361-1481 wordt telkens voorafgegaan door een plusteken. Tussen 1361-1481 lag de werkelijke oppervlakte hoger. In de bewaard gebleven pachtcontracten van 1361, 1439, 1448 en 1472 werd er gesproken van den "boemgaerd" en de "helftwinninghe van Coppinsacker". Welke oppervlakte de boomgaard en "Coppinsacker" hadden viel niet op te maken. Daarom plaatsten we in **tabel 1** een plusteken bij deze waarden.

JEROEN BUNTINX

62,4% van de maximale oppervlakte in 1577 of met andere woorden het Torregood was nog lang niet aan zijn hoogtepunt toe. De vermindering van de bedrijfsoppervlakte, die zich doorzette tussen 1448 en 1472, hield misschien verband met de algemene crisis waarin de Nederlanden zich bevonden omstreeks 1470¹⁷. Tussen 1472 en 1577 moet het Torregood een enorme expansie gekend hebben want in 1577 had het een oppervlakte van maar liefst 91,05 ha!

Tot 1575 werd het goed door één persoon of door leden van dezelfde familie gepacht. Nadien wordt het problematischer. De Nederlanden verkeerden in het laatste kwart van de 16de eeuw n.a.v. de godsdiensttroebelen in een bijzonder verwarde toestand, waarbij ook Zaffelare zijn deel kreeg te verwerken¹⁸. Dit vertaalde zich ons inziens in een opsplitsing van het goed vanaf kerstavond 1585.

In mei 1577 werd het Torregood met een oppervlakte van 91,05 ha. voor negen jaar verpacht aan *Gillis van Basselaere* (1550-1603,H/M)¹⁹ en *Marie sBrunen* (1575-1615,H), de weduwe van *Gerard van Basselaere* (1568-75,H), Gillis' broer. Zij pachtten 2 schoven van de gehele tiende, 1/3 van de vlastiende en 1/3 van de natale van de 3 hoogtijden. Alhoewel deze pachttermijn op kerstavond 1585 nog niet beëindigd was, werd er door *Gillis van Basselaere* en zijn zoon *Lieven* (1585-1606,M) een nieuw pachtcontract afgesloten waarbij zij +8,54 ha. land pachtten, 2 schoven van de gehele tiende, 1/3 van de vlastiende, 1/3 van de vleestiende en 1/3 van de natale van de 3 hoogtijden²⁰. In 1588 sloot *Jan van*

¹⁷ VAN UYTVEN (R.), Politiek en economie. De crisis der late XVde eeuw in de Nederlanden, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1975, 53, p. 1097.

¹⁸ THOEN (E.), Oorlogen en platteland. Sociale en economische aspecten van militaire destructie in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen en de vroege moderne tijden, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1978, 91, 3, p. 363 - DE POTTER (F.) en BROECKAERT (J.), Zaffelare, p. 51, in *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 1^e reeks, Arrondissement Gent*, dl. 7, Gent, 1864-1870: Vlaanderen werd tussen 1581 en 1592 hevig geteisterd door de godsdienstoorlogen. De 25^e mei 1580 trok een bende soldaten afkomstig uit Gent door Zaffelare en richtte er allerlei vernielingen aan. Ongetwijfeld had dit zijn repercussies op de landbouw.

¹⁹ De waarden tussen haakjes slaan op het jaar waarin iemand pachter(es) werd en het jaar waarin de pachter(es) de pacht beëindigde. Iemand verdween van een goed omdat de pachttermijn ten einde liep, omdat hij/zij overleed of omdat hij/zij om één of andere reden, doorgaans wegens achterstal op de pachtsom, werd weggezonden. H slaat op *hoofdpachter* en M op *medepachter*. De verklaring van beide termen vindt men verder. Het was altijd mogelijk, zoals bij *Gillis van Basselaere*, dat iemand tijdens de ene termijn *hoofdpachter* was en de daaropvolgende termijn *medepachter*, vandaar de letters H/M. Wanneer er alleen sprake was van *hoofdpachters* worden de letters H en/of M niet geplaatst. In de late middeleeuwen en in de 18de eeuw was er in de meeste gevallen geen sprake meer van *medepachters*. Bijvoorbeeld in het geval van *Heinderik van den Ackere* (cf. p. 52) heeft het geen zin H en/of M te plaatsen want er was toen geen sprake van *medepachters*.

²⁰ RG, *archieff Sint-Pietersabdij*, reeks II, nr. 1346 (pc. mei 1577 - mei 1586, kerstavond 1585 - kerstavond 1594, kerstavond 1588 - kerstavond 1597).

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

Poucke (1588-97,H), als eigenlijke pachter van het hoevecomplex²¹, in navolging van *Marie sBrunen*, een nieuwe termijn af. Wie er tussen mei 1586 en kerstavond 1588 het goed pachtte is niet duidelijk. De totale oppervlakte van het hoevecomplex dat *Jan van Poucke* pachtte bedroeg nog slechts 34,36 ha., wat neerkwam op 37,74% van de oppervlakte vóór 1585. Deze gedetailleerde schets moet duidelijk maken dat er zich op het einde van de 16de eeuw structurele wijzigingen voordeden. In de late 16de eeuw had de Sint-Pietersabdij met zware moeilijkheden te kampen. De abdij werd door twee beeldenstormen, respectievelijk in 1566 en 1578, zwaar beschadigd. Tussen 1578 en 1585 trokken de monniken van de Sint-Pietersabdij tijdelijk weg uit Gent. Het kan dan ook geen toeval zijn dat juist in die periode het Torregood werd opgesplitst en de oppervlakte afnam. Waarschijnlijk had men de bedoeling, eens de rust was weergekeerd, per afgescheiden eenheid meer inkomsten binnen te rijden.

Tabel 1. *Evolutie bedrijfsoppervlakte Torregood (1361-1787).*

periode	oppervlakte (ha.)	indices
1361-1448	+59,4875	65,33
1448-1457	+58,8191	64,60
1457-1472	-	-
1472-1481	+56,8139	62,40
1481-1577	-	-
1577-1586	91,0509	100
1586-1588	-	-
1588-1597	34,3607 +8,5407 (1585-1603) =42,9014	37,74
1597-1615	-	-
1615-1633	64,6065	70,96
1633-1684	56,5292	62,09
1684-1707	25,5500	28,06
1707-1721	27,3324	30,02
1721-1722	-	-
1722-1728	31,4084	34,50
1729-1738	28,7081	31,53
1738-1765	28,0961	30,86
1765-1768	-	-
1768-1778	19,5732	21,50
1778-1787	25,6714	28,19

²¹ Met het hoevecomplex bedoelen we de gebouwen met de daarbijhorende landerijen, met andere woorden het eigenlijke Torregood.

De sterke daling in 1588, volgens ons het gevolg van een uitzonderingstoestand, is niet echt representatief. In de vroege 17de eeuw verdubbelde de oppervlakte bijna²². Daarna ging het definitief bergafwaarts. Tussen 1615 en 1684 kennen we de werkelijke oppervlakte van het Torregood niet. De oppervlakte van het hoevecomplex lag eigenlijk een heel stuk onder die weergegeven in **tabel 1**. Zowel in de pachtcontracten als in de rekeningen werden er meerdere pachters opgegeven die ogenschijnlijk één pachtsom oprachten. Volgens ons betaalde ieder van die personen apart²³. De werkelijkheid zien we als volgt. We gaan ervan uit dat de pacht van de gebouwen een aanzienlijk deel van de pachtsom opeiste. Dat wordt aangetoond in de volgende paragraaf. Het lijkt vrij onrealistisch dat de overige pachters bijdroegen in de pacht van de gebouwen die zijzelf niet bewoonden. Immers, uit de pachtcontracten kon duidelijk afgeleid worden wie de eigenlijke hoeve bewoonde en dat was telkenmale één van de pachters. Tussen 1615-1684 werden ook de pachters van de volledig afgescheiden delen van het Torregood vernoemd zonder opgave van hun respectievelijk aandeel. Het was daardoor niet mogelijk de oppervlakte van het eigenlijke hoevecomplex, die in werkelijkheid een heel stuk lager lag dan het geheel van het oorspronkelijke Torregood, te achterhalen. Het Torregood van de rekeningen was in feite nog slechts een boekhoudkundige fictie. Bij Lichtelaar en Redewinkel werden we respectievelijk tussen 1656-1684 en 1582-1654 met een gelijkaardig probleem geconfronteerd. Maar zelfs de “artificiële” oppervlakte van het Torregood ging er in de loop van de 17de eeuw op achteruit. Dat wijst erop dat de Sint-Pietersabdij steeds meer van haar gronden afzonderlijk ging verpachten²⁴. In 1684 werd de oppervlakte meer dan gehalveerd. Verwonderlijk is dit niet. Vanaf 1684 werd er, zowel in de rekeningen als in de pachtcontracten, nog slechts één persoon vernoemd, met andere woorden de eigenlijke pachter of hoofdpachter van het Torregood. Hier greep dus een boekhoudkundige rechtzetting plaats, misschien als gevolg van de zware onlusten die Zaffelare in de jaren 1676-77 teisterden²⁵. In de 18de eeuw kende het Torregood een vrij constant oppervlakteverloop, waarbij het in 1768 op zijn minimum kwam. De oppervlakte bedroeg toen nog slechts 21,5% van de maximale oppervlakte rond 1577.

²² RG, *archieff Sint-Pietersabdij*, reeks II, nr. 1346 (pc. kerstavond 1597 - kerstavond 1606 en kerstavond 1606 - kerstavond 1615): Tussen 1597-1615 lag de oppervlakte boven de 66,89 ha. We opteerden ervoor die niet in de tabel weer te geven omdat er nog een bos bijhoorde waarvan de oppervlakte niet gekend is. De reële oppervlakte lag waarschijnlijk nog een stuk hoger.

²³ Soms werden er tot vier personen in het pachtcontract vermeld.

²⁴ RG, *archieff Sint-Pietersabdij*, reeks II, nr. 1346 (pc. kerstavond 1624 - kerstavond 1633 en kerstavond 1633 - 1642): In 1624 bedroeg de totale oppervlakte nog 64,61 ha., in 1633 was die met meer dan 8 ha. verminderd.

²⁵ DE POTTER (F.) en BROECKAERT (J.), Zaffelare, pp. 54-55, in *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 1^e reeks, Arrondissement Gent*, dl. 7, Gent, 1864-1870: In 1676-77 werd Zaffelare zwaar belaagd door de Franse troepen van Lodewijk XIV. In die twee jaar werden maar liefst 180 huizen in brand gestoken en de oogst vernield.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

Als besluit mogen we stellen dat de late 16de eeuw in grote mate verantwoordelijk was voor de afname van de oppervlakte en de verbrokkeling van het Torregoed. Een verbrokkeling die volgens ons te wijten was aan de slechte financiële toestand van de abdij. Om hierop een antwoord te geven ging de abdij steeds meer delen afzonderlijk verpachten. Vermoedelijk om, vanaf het moment dat de rust op het platteland was weergekeerd, per eenheid meer inkomsten binnen te rijden.

Lichtelaar kende in grote lijnen een gelijkaardig verloop. Net zoals het Torregoed bereikte Lichtelaar zijn grootste oppervlakte (77,92 ha.) in de tweede helft van de 16de eeuw, tussen 1561 en 1570 om precies te zijn. Dat zowel het Torregoed als Lichtelaar in het derde kwart van de 16de eeuw hun maximale oppervlakte bereikten, is niet verwonderlijk. De agrarische sector profiteerde toen nog van het economische "renouveau" dat zich in de eerste helft van de 16de eeuw had gemanifesteerd²⁶. Dankzij grote winsten konden de pachters grotere oppervlakten huren.

Tabel 2. *Evolutie bedrijfsoppervlakte Lichtelaar (1433-1796).*

periode	oppervlakte (ha.)	indices
1433-1442	73,821	94,74
1442-1561	-	-
1561-1570	77,9205	100
1570-1579	72,5733	93,14
1579-1611	73,9101	94,85
1611-1647	68,1767	87,50
1647-1684	68,9595	88,50
1684-1693	45,9725	59,00
1693-1702	49,9829	64,15
1702-1720	49,8626	63,99
1720-1771	40,0209	51,36
1771-1784	34,136	43,81
1784-1796	20,9432	26,88

²⁶ VANDENBROEKE (C.) en VANDEWALLE (P.), Landbouw in de Zuidelijke Nederlanden 1490-1650, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 7, Haarlem, 1980, p. 46.

Daarna ging de oppervlakte van het areaal er gestaag op achteruit, weliswaar minder uitgesproken dan bij het Torregood. Rond 1570 daalde de oppervlakte met ca. 5 ha. Het valt te betwijfelen of dit al iets te maken had met de godsdienstonrust. Pas 10 jaar later, rond 1580, werd Lochristi zwaar geteisterd door de godsdienstberoerten. De overgang van Sint-Baafsabdij naar kapittel en van kapittel naar bisdom Gent zou hier de reden kunnen zijn. Jammer genoeg blijft dit voor Lichtelaar deels koffiedik kijken. De repercussies, die de omvorming van de Sint-Baafsabdij tot kapittel op het goederenbeheer, in concreto op de oppervlakte van Lichtelaar, had, vielen niet na te trekken omdat we éénuvuldigweg over te weinig bronnen beschikken. Nadat het goederenbeheer in 1561 was overgedragen van het kapittel op het nieuwe bisdom Gent veranderde er de eerste jaren vrij weinig. In de praktijk werd het beleid van het kapittel voortgezet. Een grondige hervorming van het goederenbeheer en de administratie kwam er pas na het begin van de 17de eeuw, vooral onder het episcopaat van *Antonius Triest* (1621-1657)²⁷. In de loop van de 17de eeuw daalde de oppervlakte verder. Maar net zoals bij het Torregood blijkt 1684 de bevestiging te zijn van een reeds bestaande toestand. Vanaf 1656 kwamen er twee pachters op Lichtelaar die, althans volgens onze informatie, geen directe verwanten waren. Pas in 1684 werd het uit de bronnen duidelijk dat de eigenlijke pachter 2/3 van het vroegere goed pachtte. Hierdoor daalde de oppervlakte, op papier, van ca. 68 ha. tot 45,97 ha. Volgens ons was dit reeds zo vanaf 1656.

Dus ook in dit geval nam de definitieve verbrokkeling van het goed een aanvang in een heel onrustige periode. De verovering van Hulst door prins *Frederik-Hendrik* in 1645 en de aanwezigheid van Franse troepen in de Nederlanden zorgden ervoor dat het in het grensgebied van Zeeuws-Vlaanderen vrij onrustig was²⁸. Misschien splitste het Bisdom Lichtelaar op om per eenheid meer binnen te rijden en zich in deze onrustige periode toch van de nodige geldelijke middelen te voorzien. Het beleid van bisschop *Antonius Triest* zal hierin zeker een rol gespeeld hebben. In de daaropvolgende jaren, vooral tussen 1675-1677, stelden de Franse invallen, met de daarbijhorende plunderingen en vernietiging van de oogst, de bevolking van Lochristi zwaar op de proef²⁹. Misschien lag deze tweede golf van plunderingen te Lochristi aan de basis van de boekhoudkundige reorganisatie. In de 18de eeuw daalde de oppervlakte verder. De oppervlakte van Lichtelaar bedroeg op het einde van de eeuw nog slechts 1/4 van de maximale oppervlakte rond 1560.

²⁷ CLOET (M.), COLLIN (L.) en BOUDENS (R.) (eds.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, pp. 66-78.

²⁸ VOLMULLER (H.W.J.), *Nijhoffs Geschiedenislexicon. Nederland en België*, 's-Gravenhage-Antwerpen, 1981, p. 270.

²⁹ DE POTTER (F.) en BROECKAERT (J.), Lochristi, p. 22, in *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 1^e reeks, Arrondissement Gent*, dl. 4, Gent, 1864-1870.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

3.2. De verbrokkeling van Redewinkel.

De verbrokkeling van grote bedrijven kende reeds een aanzet in de 2de helft van de 16de eeuw en zette zich definitief door in de 17de eeuw. *Frans De Wever* situeert deze opsplitsing, en dus verkleining, voornamelijk in de 2de helft van de 18de eeuw³⁰. Algemeen kan men stellen dat deze tendens tot opsplitsing zich voordeed bij alle bedrijven van de Sint-Pietersabdij en het Bisdom.

Wij kozen de casus Redewinkel omdat de verbrokkeling hier het meest uitgesproken was. Lichtelaar, dat op dit vlak een grotendeels gelijk verloop kende, was ook een goede keuze geweest.

Eerst belichten we kort de oppervlakte-evolutie van Redewinkel tot het midden van de 17de eeuw. Nadien wordt de opsplitsing van het areaal weergegeven aan de hand van een aantal steekproeven, gedaan voor 1654, 1689, 1714, 1739, 1765 en 1790. De zes steekproeven vormen de inhoud van **tabel 3**³¹.

Rond 1390 bedroeg de oppervlakte van Redewinkel 37,43 ha. Het goed bereikte zijn maximale oppervlakte van 52,13 ha. in de eerste helft van de 16de eeuw. Tussen 1564-1645 was de oppervlakte gedaald tot 38,77 ha., om tussen 1645-1654 opnieuw op te lopen tot 48,59 ha. Tot de pachttermijn 1582-1591 werd het goed door één persoon uitgebaat. Tussen 1582-1654 kwamen er meerdere personen op die niet direct met elkaar verwant waren. De "totale"³² oppervlakte tussen 1582-1654 was dus slechts een oppervlakte op papier. Pas vanaf de pachttermijn 1654-1660 kennen we de exacte oppervlakte en pachtprijs van het eigenlijke Redewinkel en van de afgescheiden delen. Maar het ging tijdens de

³⁰ DE WEVER (F.), Pachtprijzen in Vlaanderen en Brabant in de achttiende eeuw. Bijdrage tot de konjunkturstudie, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1972, 85, 2, p. 192.

³¹ **Tabel 3** bestaat uit 2 grote delen: H (*hoeve*) de hoeve en de daarbij horende landerijen, met andere woorden het eigenlijke goed Redewinkel, en R (*rest*), de landerijen die vroeger van het goed deel uitmaakten, maar boekhoudkundig vanaf 1654 volledig afzonderlijk verpacht werden. In kolom 2 en 3 worden de oppervlaktes in absolute en in procentuele termen ten opzichte van de "totale" oppervlakte weergegeven, kolom 4 geeft het aantal personen dat aanwezig was op H en op R, kolom 5 geeft de pachtsom van H en R weer, kolom 6 geeft de procentuele verhouding van de pachtprijs van ieder onderdeel ten opzichte van de "totale" pachtprijs aan en kolom 7 tenslotte geeft de gemiddelde pachtprijs per ha. weer. R viel nog eens uiteen in vele afzonderlijk percelen die sterk variëren qua grootte. We vonden het zinloos deze allemaal op te nemen en dus telden we de pachtprijzen op en maakten de som van de oppervlaktes. Bijgevolg is de pachtprijs per ha. voor R een gemiddelde van de verschillende onderdelen. Om toch aan te geven uit hoeveel volledig afzonderlijke onderdelen R bestond werd er in de eerste kolom aan R tussen haakjes een cijfer toegevoegd dat het aantal onderdelen weergeeft.

³² Als we "totale" tussen aanhalingstekens plaatsen bedoelen we de oppervlakte zoals die gegeven werd in de rekening maar die niet beantwoordt aan de realiteit, met andere woorden wanneer de werkelijke oppervlakte een heel stuk lager lag.

JEROEN BUNTINX

pachttermijn vóór 1654 (1645-1654) om dezelfde personen als tijdens de pachttermijn 1654-1660. Het enige verschil bestond erin dat dezelfde pachters, de pachter van het eigenlijke goed (*hoofdpachter*) en de pachters van de afgescheiden delen (*medepachters*), vanaf 1654 ieder in aparte op elkaar volgende rekeningposten werden ondergebracht met daarin de oppervlakte en de prijs van ieder deel. De periode ervoor werden alle pachters, zowel de hoofd- als de medepachters, in één rekeningpost geplaatst met één pacht prijs en één oppervlakte. In het midden van de 17de eeuw gebeurde ons inziens de boekhoudkundige rechtzetting van een bestaande toestand. Want ook al vóór 1654 betaalde iedere "deel-pachter" afzonderlijk zijn "deelpacht", al stond dit niet zo in de rekeningen geboekt³³. Tot 1730 bleef de som van de oppervlaktes van het eigenlijke hoevecomplex en alle afgescheiden delen overeenstemmen met de "totale" oppervlakte tussen 1645-1654 (48,59 ha.). Na 1730 werd het moeilijker het oorspronkelijke goed te reconstrueren omdat de som van de diverse delen niet meer 48,59 ha. was.

Tabel 3. *Reconstructie "totale" bedrijfsoppervlakte Redewinkel 1654, 1689, 1714, 1739, 1765 en 1790.*

	opp. (ha.)	%	per- sonen	gr.Vl.	%	gr.Vl./ ha.
1654						
H	14,5415	29,93	2	6.000	27,88	413
R (2)	34,0483	70,07	4	15.520	72,12	442
totaal	48,5898		6	21.520		
1689						
H	14,5415	29,93	2	7.200	35,7	495
R (2)	34,0483	70,07	+8	12.960	64,3	370
totaal	48,5898		10	20.160		
1714						
H	14,5415	29,93	3	3.840	20,51	264

³³ DE POTTER (F.) en BROECKAERT (J.), *Zeveneeken*, p. 15, in *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 1^e reeks, Arrondissement Gent*, dl. 8, Gent, 1864-1870: Op 3 oktober 1645 trok het Hollands leger onder leiding van prins *Frederik-Hendrik* door Vlaanderen en deed onder meer de parochie Zeveneeken aan, met de "nodige" vernielingen en plunderingen als gevolg. Deze ongeregeligheden zijn volgens ons mede een verklaringsfactor voor de boekhoudkundige reorganisatie met betrekking tot Redewinkel.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

R (2)	34,0483	70,07	5	14.880	79,49	409
totaal	48,5898		8	18.720		

1739

H	9,1705	22,00	3	9.600	35,7	523
R (5)	32,009	78,00	8	17.280	64,3	689
totaal	41,1795		11	26.880		

1765

H	9,1705	21,15	3	9.600	37,04	523
R (3)	34,2013	78,85	9	16.320	62,96	477
totaal	43,3718		12	25.920		

1790

H	13,8373	26,84	1	12.000	26,45	867
R (8)	37,7216	73,16	8	33.360	73,55	884
totaal	51,5589		9	45.360		

In 1654, onze eerste steekproef, bedroeg de oppervlakte van Redewinkel nog slechts 30% van de "totale" oppervlakte (48,59 ha.). Als wij de "totale" pachtsom van 1645 (20.160 gr.)³⁴ naast die van 1654 (21.520 gr.)³⁵ leggen, dan was die met 1.360 gr. gestegen, in een periode waarin de pacht prijzen nog nauwelijks stegen. Dit kan er misschien op wijzen dat men door kleinere eenheden te verpachten verhoudingsgewijs meer kon vragen.

In 1689 bedroeg de "totale" oppervlakte van Redewinkel nog steeds 48,59 ha. Ondertussen was het aantal mensen, dat een deel van het vroegere goed Redewinkel bewerkte, gestegen van 6 personen in 1654 tot 10 in 1689 en weer lichtjes gedaald tot 8 in 1714. In 1654 bedroeg de gemiddelde oppervlakte voor Redewinkel nog ca. 8 ha. per persoon., in 1714 was die reeds gedaald tot ca. 6 ha., om in 1765 met 12 personen op 43,37 ha. een dieptepunt van ca. 3,6 ha. per persoon te bereiken. Het valt op dat de steekproeven van 1739, 1765 en 1790 een andere "totale" oppervlakte hebben. Dit komt omdat bepaalde onderdelen, waarvan het mogelijk was ze te volgen, ook in oppervlakte afgenomen waren.

³⁴ In dit artikel hebben we het steeds over groten Vlaams.

³⁵ Cf. **tabel 3**: We leggen er de nadruk op dat de totale pacht prijs van het eigenlijke goed 6.000 gr. bedroeg en dat de 21.520 gr. de som is van de diverse afzonderlijke componenten samen. Het gaat hier dus om een theoretische constructie.

JEROEN BUNTINX

Als we al deze deeltjes optelden kwamen we niet meer aan de “totale” oppervlakte van 48,59 ha. De lichte stijging in 1790 tot 51,56 ha. werd veroorzaakt door een onderdeel, dat we gedurende de hele periode konden volgen en plots vergroot was, waarschijnlijk door samenvoeging met een ander perceel. De “totale” oppervlakte van 1790 vertoonde slechts een gering verschil van 5.762 m² met de maximale oppervlakte uit de periode 1499-1555. Ondertussen zien we dat Redewinkel in 1790 verbrokkeld was tot 9 afzonderlijke componenten, waar het in 1739 nog uit 6 componenten bestond [H + R (5)=6].

Als we de verhouding aandeel oppervlakte H ten opzichte van de “totale” oppervlakte vergelijken met het aandeel van de pachtprijs H ten opzichte van de “totale” pachtprijs dan blijkt dit nogal eens te variëren. Zo bedroeg het aandeel van de oppervlakte van H ten opzichte van de “totale” oppervlakte in 1739 22%, terwijl de pacht van H ten opzichte van de “totale” pachtsom 35,7% bedroeg, met andere woorden waarschijnlijk was de pacht van het hoevegebouw met de daarbijhorende schuren een aanzienlijk deel van de pachtprijs van H. Dit zal wel te maken hebben met de staat van de gebouwen en eventuele herstellingen eraan, waarschijnlijk gefinancierd door het Bisdom, dat zijn kosten verrekende in de eerstvolgende nieuwe pachtprijs. In 1790 was het aandeel H ten opzichte van de “totale” oppervlakte ongeveer hetzelfde als het aandeel H ten opzichte van de “totale” pachtprijs.

Het is wel overduidelijk dat op het einde van het ancien régime zelfs aanzienlijke pachters niet meer in staat waren een nominaal bedrag van 45.360 gr.³⁶ op te brengen.

In tegenstelling tot *Frans de Wever* menen wij dat de opsplitsing van pacht-hoeven zich veel vroeger inzette, in sommige gevallen vanaf de late 16de eeuw, zeker vanaf de 17de eeuw. De vraag is natuurlijk of *de Wever* rekening hield met de allergrootste bedrijven.

Net zoals bij het Torregoed en Lichtelaar waren oorlogsomstandigheden één van de determinerende factoren bij de werkelijke opsplitsing van het goed en bij de boekhoudkundige aanpassing, soms ettelijke decennia nadien.

We menen aangetoond te hebben dat het oorspronkelijk areaal van Redewinkel in de loop van de 18de eeuw in serieuze mate werd opgesplitst. Tegenover de oppervlakte van de meeste laat 18de eeuwse Vlaamse landbouwbedrijven (1 à 2 ha.) was Redewinkel nog steeds vrij groot, maar het was net zoals Lichtelaar en het Torregoed eveneens sterk afgeslankt.

Ongetwijfeld was het een bewuste politiek van de eigenaar om door opsplitsing

³⁶ Cf. **tabel 3** onderaan: De 45.360 gr. is het bedrag dat iemand zou moeten betalen indien hij de 51,56 ha. zou pachten.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

verhoudingsgewijs meer binnen te rijven. En dat geldt zeker voor het Bisdom.

3.3. De pachtprijs per ha. op het Torregood en Lichtelaar.

In deze paragraaf gaan we na welke eigenaar zijn bedrijven het hoogst verpachtte, de Sint-Baafsabdij, later het bisdom Gent, of de Sint-Pietersabdij³⁷. Het is dus in de eerste plaats een onderzoek naar het beleid van de eigenaars. We berekenden de pachtprijs per ha. enkel voor periodes waar de volledige oppervlakte gekend was. Daardoor kwamen omzeggens alleen de nieuwe tijden voor onderzoek in aanmerking.

De pachtprijs per ha. bevat naast de eigenlijke waarde van de grond altijd een deel van de waarde van het hoevecomplex. Hierin schuilt natuurlijk een fundamenteel probleem. De gebouwen op de ene hoeve kunnen groter in omvang zijn of in betere staat verkeren dan op een andere. Dat kan dan een reden zijn waarom de pachtprijs van het ene hof hoger ligt dan die van het andere. Daarom maakten we, in de mate van het mogelijke, een vergelijking tussen de gebouwen die op beide hoevecomplexen aanwezig waren. Volgens ons was er op dit vlak tussen beide complexen niet zo veel verschil.

Tot het midden van de 16de eeuw is een vergelijking zonder meer tussen het Torregood, Bruinewalle, Lichtelaar en Redewinkel niet mogelijk. De pachters van het Torregood en Redewinkel waren tot dan ook tiendenpachters. Op het Torregood pachtte men tot in de late 15de eeuw de volledige tiende van Zaffelare³⁸, op Redewinkel ging het om de "Redewinckeltiende"³⁹. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de pachtprijs van het Torregood aanzienlijk hoger lag dan die van Redewinkel, Lichtelaar en Bruinewalle. We nemen aan dat er tussen de Sint-Baafsabdij (tot 1536) en de Sint-Pietersabdij, wat betreft de pachtprijs

³⁷ We gaan hier steeds uit van de officiële pachtprijs zonder rekening te houden met reducties die in moeilijke periodes (bv. oorlog) veelvuldig voorkwamen.

³⁸ RG, *archieff Sint-Pietersabdij*, reeks II, nr. 1346 (pc. mei 1472 - mei 1481): "...item de wintmuelne ..., item de heelftwinninghe in Coppinsackere ende alder thiende die daer in tvoornoemde dorp minen vorseide heer toebehoort..." - ibidem (pc. mei 1532 - mei 1541): "... te wetene de twee schooven, item het derde van de smaelder thiende ende het derde van de natele van de drie hooghtijden binnen de selve prochie..."; Zeker tot en met 1481 pachtten de pachters van het Torregood alle tienden van Zaffelare plus de windmolen. Wanneer er in 1532 opnieuw een pachtcontract opduikt, werd de windmolen niet meer vermeld en werden niet meer alle tienden gepacht. *Lieven en Jan van Basselaere* pachtten dan nog enkele afzonderlijke tienden.

³⁹ DE KRAKER (A.) en WEEMAES (F.), *Malen in moeilijke tijden. De geschiedenis van de grafelijke ros-, wind- en watermolens in Noord-Vlaanderen en aangrenzend Zeeland tussen 1450 en 1650*, 1995, p. 78. - RG, *fonds Sint-Baafs/Bisdom*, reeks R, nr. 1044/3 (pc. mei 1517 - mei 1526): "...een thiende die men heet de Redewinkelthiende...": Het pachten van tienden en windmolens was in een rurale samenleving weggelegd voor de beter gesitueerden.

JEROEN BUNTINX

per ha., niet zo'n groot verschil was. Rond 1440 bedroeg de pachtprijs per ha. op het Torregood 108 gr., met inbegrip van de pacht van de volledige tiende van Zaffelare! Op Lichtelaar was dat 49 gr., zonder tiendenpacht. Maar ons inziens lag de pacht van de uitbatingen zelf, zonder inbegrip van de tienden, niet zo ver uiteen.

Vanaf 1620 tot het einde van het ancien régime lag de pachtprijs van Lichtelaar steeds aanzienlijk hoger dan die van het Torregood. In de 18de eeuw, in de periode 1730-1760, was het verschil groot en lag hij tot 3,8 keer hoger. In 1710 was het verschil het meest indrukwekkend, maar rekening houdend met de toen vrij verwarde toestand, verliest de vergelijking een groot deel van zijn impact. De hongerwinter van 1709⁴⁰ kan niet de oorzaak zijn omdat de toen geldende pachtprizen van een aantal jaren ervoor dateerden⁴¹.

Dit enorm verschil in pachtprizen schrijven we integraal toe aan de politiek van het Bisdom, de rechtsopvolger van de Sint-Baafsabdij. We wezen er reeds op dat er zich onder het episcopaat van *Antonius Triest* (1620-1657) een grondige hervorming van het goederenbeheer doorzette. Het was tijdens zijn beleid dat de pachtprijs per ha. van Lichtelaar ten opzichte van die van het Torregood, eigendom van de Sint-Pietersabdij, een groter verschil ging vertonen⁴². De 40 jaar na zijn beleid was het verschil tussen beide bedrijven minder uitgesproken. De 18de eeuw daarentegen kenmerkte zich opnieuw door een zeer aanzienlijk verschil, de inzinking van 1770 (x 1,44) niet te na gesproken.

Het is ontegensprekelijk zo dat het Bisdom meer uit zijn goederen trachtte te halen dan de Sint-Pietersabdij, zowel in oorlogs- als in vreedetijd. Immers, de moeilijke omstandigheden bij de overgang van de 17de naar de 18de eeuw hadden niet tot gevolg dat de pachtprijs per ha. van beide hoven dichter naar elkaar kwam, het tegendeel is eerder waar⁴³. Het zou voorbarig zijn hieruit te concluderen dat de Sint-Pietersabdij haar goederen hield als vorm van zelfvoorziening en het Bisdom ze eerder als vorm van belegging aanzag. Het Torregood, Lichtelaar en Redewinkel gingen vanaf de 17de eeuw (in de realiteit) in oppervlakte fors achteruit. Beide instellingen voerden een opsplitsing van hun bedrijven door om per onderdeel meer te kunnen vragen. Uit de veel hogere pachtprizen per ha. die het Bisdom hanteerde mogen we afleiden dat het een nog "moderner" beleid voerde.

⁴⁰ VANDENBROEKE (C.), *Het sociaal-economische leven, geografie en demografie. Prijzen, in Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 5, Haarlem, 1980, p. 280.

⁴¹ Op het Torregood werd op kerstavond 1707 een zesjarige termijn afgesloten aan 2.160 gr. Op Lichtelaar liep die van 1702 tot 1711 aan 17.280 gr.

⁴² Cf. **tabel 4**: 1630 (x 2,17) en 1640 (x 1,94).

⁴³ Cf. **tabel 4**: 1710 (x 4,39)

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

Tabel 4. *Tienjaarlijkse pachtprijs per ha. Torregood (1580-1780) en Lichtelaar (1440-1790) (gr. VI.).*

jaartal	Torre- goed (gr. VI. /ha.)	Lichte- laar (gr. VI. /ha.)	factor
1440	-	49	-
1450-1560	-	-	-
1570	-	80	-
1580	132	97	-
1590	84	84	-
1600	-	97	-
1610	-	97	-
1620	152	183	1,20
1630	217	469	2,16
1640	340	658	1,94
1650	425	538	1,27
1660	425	538	1,27
1670	425	564	1,33
1680	283	522	1,84
1690	341	459	1,35
1700	169	451	2,67
1710	79	347	4,39
1720	140	371	2,64
1730	167	618	3,69
1740	162	618	3,81
1750	162	618	3,81
1760	205	618	3,01
1770	429	618	1,44
1780	327	872	2,66
1790	-	917	-

Één en ander zou veel duidelijker worden indien er meer geweten was over het financieel beleid van het Bisdom. De Sint-Pietersabdij deed het, althans in materieel opzicht, vanaf het tweede kwart van de 18de eeuw vrij goed⁴⁴. Vanuit die optiek is het misschien te verklaren dat de Sint-Pietersabdij haar goederen minder zwaar belaste. Maar vanuit een moderner standpunt valt ook dit moeilijk te begrijpen. Een onderneming die het goed doet zal daarom haar prijzen niet verlagen. Om op deze problematiek een zinnig antwoord te geven zou men een duidelijk zicht moeten krijgen op de mentaliteit van 18de eeuwse religieuzen. Als we onze redenering toegepast op de 18de eeuwse Sint-Pietersabdij door-trekken naar de 17de eeuw, toen het de abdij minder voor de wind ging, dan blijkt die niet te kloppen. De abdij stond er toen minder goed voor en had dus meer uit haar goederen moeten halen⁴⁵.

Wij hebben gepoogd een verklaring te geven voor het verschil tussen de Sint-Pietersabdij en het bisdom Gent wat het beheer van pachtgoederen betreft. Verder onderzoek naar het financieel beleid van beide instellingen is er nodig. Dergelijk onderzoek zou ons ook een betere kijk geven op het verschil in financieel beleid tussen de Sint-Baafsabdij/het Sint-Baafskapittel (1536-1561) enerzijds en het bisdom Gent anderzijds.

3.4. De houding van de eigenaar tijdens moeilijke omstandigheden: casus de late 17de eeuw.

Vertoonde de eigenaar in perioden van rampspoed enige inschikkelijkheid ten aanzien van de pachter? Pachtcontracten bevatten vaak een clause waarin werd uiteengezet wat de betalingsvoorwaarden waren indien de pachter schade leed ten gevolge van oorlog of bij natuurrampen⁴⁶. Maar het pachtcontract is een normatieve bron. Het is veel interessanter om na te gaan of de eigenaar in preciaire situaties ook “daadwerkelijk” pachtafslag gaf. Op zo'n vraagstelling krijgt men in de rekeningen, die doorgaans minder normatief zijn, het beste antwoord.

Onze keuze viel op de late 17de eeuw, vooral het laatste decenium, en op het eerste decenium van de 18de eeuw, een periode die voor Vlaanderen als heel woelig bekend staat. De reden voor deze keuze is van dubbele aard. Ten eerste was er voldoende bronnenmateriaal beschikbaar, wat voor de periode van de godsdienstoorlogen in de late 16de eeuw niet het geval was, zeker wat de Sint-

⁴⁴ DECLERCQ (G.) (red.), *Ganda & Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, [Gent], 1997, pp. 90-92.

⁴⁵ DECLERCQ (G.) (red.), *Ganda & Blandinium*. pp. 89-90.

⁴⁶ RG, *archieff Sint-Pietersabdij*, reeks II, nr. 1350 (pc. kerstavond 1586 - kerstavond 1592): In dit pachtcontract staat duidelijk dat indien *Laureyns Dueraere* (1586-92) en *Joos Dueraere filius Laureyns* (1586-92), pachters op Bruinewalle, schade lijden aan de oogst als gevolg van militaire activiteiten, de abdij dit zal vergoeden. Doorgaans bestond die vergoeding uit pachtafslag.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

Pietersabdij betreft. Ten tweede was het ontegensprekelijk een "heel" rampzalige periode voor Vlaanderen.

De historische context van de tweede helft van de 17de eeuw en het begin van de 18de eeuw is genoegzaam gekend. We beperken ons hier tot een situatieschets van de gebeurtenissen gedurende deze periode te Lochristi, Zaffelare en Zeveneken.

Bij de tweede inval van de Fransen in de Nederlanden werd Lochristi tussen 1675-1677 vrij zwaar geteisterd: velden werden platgetrapt, boerderijen platgebrand, paarden en vee gestolen. Daarnaast diende de parochie voor allerlei oorlogsschattingen in te staan. In 1708, tijdens de Spaanse Successieoorlog, diende Lochristi 1.461.840 gr. op te brengen voor de financiering van de geallieerden (Oostenrijkers, Engelsen en Nederlanders). In datzelfde jaar werden er andermaal zware verwoestingen aangericht door Franse troepen.

Zaffelare werd nog zwaarder geteisterd. Tussen 1676 en 1706 was Zaffelare voortdurend het slachtoffer van plundering, brandstichting en oorlogsschattingen allerhande, zowel van Franse als geallieerde zijde. In de nacht van 24 op 25 augustus 1676 werden 34 huizen door de Fransen in brand gestoken. Het jaar nadien werd Zaffelare door de Fransen verplicht tot een contributie van 4.330.800 gr. en alsof dat nog niet genoeg was werden er op 28 september 1677 136 woningen in brand gestoken en alle oogst vernield. In 1691 betaalde de parochie 720.000 gr. voor het huisvesten van Franse troepen. Drie jaar later, in 1694, maakten de Fransen zich wederom schuldig aan allerlei wreedaardigheden. In 1706 diende de hertog van *Marlborough* een ordonnantie uit te vaardigen waarin het aan alle (geallieerde) troepen verboden werd de inwoners van de kasselrij van de Oudburg enig onrecht aan te doen, maar hen integendeel gebod hulp en bescherming te verlenen! Twee jaar later (1708) moest de parochie een aanzienlijke hoeveelheid veevoeder leveren voor de (geallieerde) bezetting te Gent. Zeveneken, tenslotte, ondervond weinig hinder van de invallen van *Lodewijk XIV*. Het beleg van Gent door de geallieerden daarentegen (1708) was een zware financiële aderlating voor de parochie. Zijn bijdrage in de ommestelling van de Oudburg bedroeg 403.200 gr⁴⁷.

De oorlogsomstandigheden van het vierde kwart van de 17de eeuw waren voor de Sint-Pietersabdij een reden om haar pachters reductie op de pachtsom te geven. Het merkwaardige is dat dit, althans volgens de rekeningen, pas gebeurde vanaf de jaren 90 van de 17de eeuw. De zware ongeregelde heden te Zaffelare tijdens de jaren 1676-77 hadden blijkbaar geen invloed op de te betalen pachtsom op het Torregood (16.000 gr.), die door de pachters integraal werd afgelost. Het

⁴⁷ DE POTTER (F.) en BROECKAERT (J.), Lochristi - Zaffelare - Zeveneken, in *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 1^e reeks, Arrondissement Gent*, dln. 4, 7 en 8, Gent, 1864-1870.

is natuurlijk mogelijk dat het bedrag reeds op voorhand was ingevuld en de pachter in de praktijk wel korting kreeg⁴⁸. Een mogelijke uitleg is dat zij als "gros fermiers" beter bestand waren tegen zulke gebeurtenissen en bijgevolg nog in staat waren te betalen. Trouwens, in het midden van de jaren 70 waren de ongeregelde heden nog vrij recent. Daartegenover staat wel dat de crisis van de tweede helft van de 17de eeuw niet alleen kleine boeren trof, maar ook nefaste gevolgen had voor grote landbouwbedrijven, vooral door het nijpend tekort aan arbeidskrachten⁴⁹.

In de jaren 90 was er volledige kwijtschelding van pacht op het Torregoed voor de jaren 1694, 1695, 1696, 1697 en 1698! Veelzeggend is de zinsnede "*ghedurende den oorloghe voor d'onkosten*" slaande op het boekjaar 1694. De pachter diende enkel zijn belastingen te betalen. Als welstellenden in het dorp moesten zij heel veel betalen en behoorden zij tot de absolute top bij de belastingbetalers⁵⁰. De financiële toestand van *Frans van Laere*⁵¹ (1642-94,H/M) en vanaf 1695 van *Pieter de Bruyne* (1694-1707) kan niet bijster goed geweest zijn. Hun voorganger, *Gillis Vereet* (1679-93), loste voor het jaar 1693 nog de integrale pachtsom (10.470 gr.) af. Pas vanaf het werkjaar kerstavond 1698 - kerstavond 1699 diende er opnieuw betaald te worden. De pachtsom (2.400 gr.) bedroeg nog geen kwart van de 10.470 gr. van 1693! De betaling van dit bedrag geschiedde pas drie jaar later en dan nog in twee schijven. Een eerste schijf van 1.898 gr. werd betaald op 20.09.1702, een tweede schijf van 502 gr. op 13.12.1703. De tweede betaling geschiedde meer dan één jaar later! Het duurde dus bijna tien jaar vooraleer de Sint-Pietersabdij opnieuw inkomsten inde uit het Torregoed! Tussen kerstavond 1699 en kerstavond 1702 werd de pacht prijs verhoogd tot een jaarlijks bedrag van 4.320 gr. De jaren 1702 en 1703 fungeerden als "inhaalperiode", want op 13.12.1702 en 13.03.1703 werd eveneens de pachtsom van 1700, in twee schijven van respectievelijk 2.422 gr. en 1.898 gr., afgelost. Voor de jaren 1701 en 1702 kwam *Pieter de Bruyne* eveneens zijn verplichtingen na. Tussen kerstavond 1702 en kerstavond 1707 werd er opnieuw niets van de pachtsom betaald. Pas in de periode 1707-1709 werd de achterstal van vijf jaar vereffend. De officiële pachtsom tussen 1702-1707 was opnieuw gedaald tot 2.400 gr. per

⁴⁸ De rekening was doorgaans minder normatief dan het pachtcontract. Alhoewel dit ook enige nuance verdient. Prof. E. Thoen wijst er terecht op dat de bedragen in de rekeningposten vaak - daarom niet altijd - op voorhand werden ingevuld. Een vaststelling die zeker opgaat tot het midden van de 17de eeuw.

⁴⁹ DEPREZ (P.), De boeren. II. De 16de, 17de en 18de eeuw, in *Flandria Nostra. Ons land en ons volk zijn standen en beroepen door de tijden heen*, Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1957, p. 163.

⁵⁰ RG, *Zaffelare*, nr. 115 (1635.02.08 en 1669.09.25) - nr. 118 (1690) - nr. 121 (1699) - nr. 123 (1711) - nr. 125 (1733, 1759 en 1792).

⁵¹ Het zou best kunnen dat *Frans van Laere* van het goed werd weggezonden omdat hij niet meer kon betalen en men hem verving door *Pieter de Bruyne* in de hoop dat hij wel solvabel was.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

jaar. Alsof dat nog niet genoeg was, werden tussen 1707-1709 eveneens de pachtsummen van 1708 en 1709, ondertussen gedaald tot 2.160 gr per jaar, afgelost. Als we de optelsom maken, werd er in nauwelijks twee jaar tijd 16.320 gr. afgelost! Blijkbaar had de heel strenge winter 1708-09 weinig invloed op de financiële situatie van *Petronella Brix*, de weduwe van *Pieter de Bruyne* (†21.02.1707)⁵², die het bedrijf verder pachtte tot kerstavond 1729. Vanaf 1709 werd opnieuw jaarlijks de volledige pachtsum van 2.160 gr. afgelost. Pas met ingang van kerstavond 1715, twee jaar na de vrede van Utrecht, werd het bedrag verhoogd tot 3.840 gr. per jaar.

Wat voorafging was integraal gebaseerd op een analyse van rekeningen. Bijgevolg dringt een korte vergelijking met het pachtcontract zich op, waarbij het normatieve karakter van dit brontype duidelijk zal worden. Op kerstavond 1694 begon *Pieter de Bruyne* zijn eerste negenjarige pachttermijn op het Torregood. Daarvan bleef het pachtcontract bewaard. De pachtsum in het contract bedroeg 5.280 gr. Als we dit vergelijken met de werkelijkheid - er werd tot 1702 niet betaald - wordt het normatieve karakter, dat dit brontype eigen is, overduidelijk! Indien we exclusief rekeningen bestudeerd hadden was het onmogelijk geweest te achterhalen of er voor de periode 1694-1703 ooit een pachtcontract was afgesloten. Doorgaans is dit wel uit de rekeningen af te leiden. De rekeningen van die negen jaar gewagen tot 1698 niet één keer van een exacte pachtduur. Pas in dat jaar geeft men een pachttermijn op, die dan nog niet overeenstemt met de vastgelegde pachtduur in het pachtcontract van 1694. Men had het toen over een tweejarige pachttermijn van kerstavond 1697 tot kerstavond 1699. De rekeningen tussen 1699-1702 gewagen van een driejarige pachttermijn, ingaande op kerstavond 1699. Helemaal onduidelijk zijn de vier jaar tussen 1703 en 1707. Hoogstwaarschijnlijk werd de pachttermijn stilzwijgend verlengd ("*per tacite reconductie*") tot 1707. Het volgende pachtcontract, dat bewaard bleef, slaat op de pachttermijn kerstavond 1707 - kerstavond 1713. De pacht prijs werd vastgelegd op 2.880 gr., wat 720 gr. hoger is dan het werkelijk betaalde bedrag (2.160 gr.). Tenslotte nog dit: in geen van beide contracten heeft men het over bijzondere bepalingen voor tijden van oorlog⁵³.

Voor Bruinewalle was er gedurende heel deze periode geen sprake van reductie op de pachtsum. Bijgevolg zijn we aanbeland bij de twee bedrijven verpacht door het Bisdom.

Joos Rijckbosch (1704-51,H), pachter op Lichtelaar, kreeg voor de jaren 1707 en

⁵² RBn (Rijksarchief Beveren-Waas), *Parochieregisters Zaffelare*, O. 1707.02.21.

⁵³ RG, *archief Sint-Pietersabdij*, reeks II, nr. 1346 (pc. kerstavond 1694 - kerstavond 1703 en kerstavond 1707 - kerstavond 1713) - *ibidem*, rekeningen, nr. 2339 (1678.12.24-1679.12.24) - nr. 2347, f° 17 v° (1688-1689) - nr. 2352 (1694) - nr. 2353 (1695) - nr. 2354 (1696) - nr. 2355 (1697) - nr. 2356 (1698) - nr. 2357 (1699) - nr. 2358 (1700) - nr. 2359 (1701) - nr. 2360 (1702) - nr. 2361 (? - 1709.03.18) - nr. 2362 (1707-1709) - nr. 2363 (1710-1712) - nr. 2364 (1713) - nr. 2365 (1714) - nr. 2366 (1715-1716).

JEROEN BUNTINX

1708 25% reductie op de jaarlijkse pachtsom van 25.920 gr.⁵⁴; hij betaalde nog 19.440 gr. per jaar. Rekening houdend met de enorme contributie van 1.461.840 gr., die Lochristi in 1708 verplicht was op te brengen, is dit niet zo verwonderlijk. De ongeregeldheden te Lochristi tussen de jaren 1675-1677 hadden geen invloed op de betalingen van de pachter. Dit geldt overigens ook voor het laatste decenium van de 17de eeuw. Dat is gemakkelijk te verklaren, aangezien Lochristi de laatste jaren van de 17de eeuw door de Franse invallers vrij ongemoeid werd gelaten.

Redewinkel in het aangrenzende Zeveneken, dat volgens *De Potter* minder te leiden had van de ongeregeldheden, kreeg reeds pachtafslag voor het jaar 1696. *Passchier Dhuyse* (1697-1742) bekam op de totale pachtsom van 4.800 gr. eveneens 25% reductie, wat neerkwam op een vermindering van 1.200 gr. Tien jaar later, in 1706, bedroeg de totale pachtsom 3.840 gr.; daarop kreeg hij nog eens 25% reductie. Een toestand die op z'n minst nog twee jaar aanhield⁵⁵.

We vonden geen sporen terug dat pachters, noch van de Sint-Pietersabdij, noch van het Bisdom, in deze moeilijke periode bijkomende leveringen in natura deden. Maar de kans dat dit gebeurde bestond. In het midden van de 16de eeuw was de pachter van Lichtelaar nog steeds verplicht naast de geldelijke pachtsom (6.000 gr.) 18 steen boter, 2 mud haver en 1.000 mutsaarden⁵⁶ hout te leveren. Dit bleef voortduren tot ca. 1680⁵⁷. Toen betaalde men op Lichtelaar nog steeds een deel(tje) van de pacht in natura en 80 jaar later, rond 1760, doken betalingen in natura, althans kortstondig, opnieuw op. Toen was *Joos Rijckbosch*, pachter op Lichtelaar, naast de betaling van zijn geldelijke pachtsom, verplicht, als onderdeel van de pachtsom, 12 zakken haver te leveren⁵⁸. Dit werd ook toegepast bij Redewinkel.

⁵⁴ RYCKAERT (M.), *Het Goed van Rapenburg te Zomergem, in Appeltjes van het Meetjesland*, 1979, 30, p. 24: In 1683 werd het goed van Rapenburg door de Fransen omzeggens volledig in as gelegd. Negen jaar later, in 1692, diende de pachter "...ter causen vanden oorloghe, de swaere fourragieringen ende logementen vandiere..." nog steeds maar de helft van de totale pachtsom van 12.000 gr. te betalen

⁵⁵ RG, *fonds Sint-Baafs/Bisdom*, reeks B, nr. 677, f° 101, 141 en 142 (1679) - nr. 678 (1680) - nr. 680, f° 134 (1682) - nr. 683, f° 59 v° en 60 r° (1684-1686) - nr. 684, f° 70 v° en 71 (1687) - nr. 685, f° 60 (1688) - nr. 686, f° 59 en 81 (1689) - nr. 689, f° 81 (1692) - nr. 694, f° 50, 71 en 72 (1697) - nr. 696, f° 48 v°, 49 en 65 v° (1699) - nr. 697, f° 48 v°, 49, 65 v°, 66 en 67 (1700) - nr. 701, f° 49 (1705) - nr. 702, f° 47, 48, 66 v°, 67 en 68 (1706) - nr. 704, f° 44 v° en 45 (1708) - nr. 705, f° 43 v°, 44, 59 v°, 60 en 61 (1709) (Deze voetnoot slaat zowel op Lichtelaar als Redewinkel).

⁵⁶ Welke maat een mutsaard vertegenwoordigde is niet gekend.

⁵⁷ RG, *fonds Sint-Baafs/Bisdom*, reeks R, nr. 105, f° 8 r° (1550.10.01-1551.10.01) tot *ibidem*, reeks B, nr. 677, f° 101 (1679).

⁵⁸ *ibidem*, reeks B, nr. 759, f° 30 v° en 31 r° (1759.12.24-1760.12.24).

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

Bij het Torregood en Bruinewalle kwamen betalingen in natura niet meer voor vanaf de vroege 17de eeuw, althans niet meer in de rekeningen. In het midden van de 16de eeuw hadden de pachters op het Torregood de keuze tussen het leveren van een varken of het betalen van 60 gr⁵⁹.

Hetzelfde gold voor Lichtelaar. Het pachtcontract voor de pachttermijn 1584-93 stelde *Jan Onghena* (1561-1608) voor de keuze: "...drie mudde harde havre ofte drie ponden X s. gr. daervooren, een vet calf ofte II lb. gr., twee duust mutsaerts ofte IIII lb. gr....". Het is dus niet duidelijk of naturabetalingen vanaf de tweede helft van de 16de eeuw nog effectief gebeurden of dat men ze omzette in een geldelijk bedrag⁶⁰.

In 1536 verkocht *Matheus vander Zijpt* (1518-1561), pachter op Lichtelaar, 3.000 mutsaarden hout aan de Sint-Baafsabdij. Men betaalde hem hiervoor 1.188 gr. of 4 lb. 19 s. gr. Een niet onaardig bedrag, als men weet dat de jaarlijkse pachtsom toen 4.560 gr. bedroeg⁶¹! Daarmee weten we nog niet of deze partij hout al dan niet onder de marktwaarde werd verkocht. Op zich is dit gegeven een alleenstaand geval. We gaan er echter vanuit dat het meer voorkwam. De vraag is in welke mate allerlei verkopen en leveringen door de pachters aan de abdij in de algemene rekeningen werden genoteerd. Ontvangstboekjes zouden hieromtrent meer uitsluitsel kunnen geven. Die zijn echter slechts sporadisch bewaard gebleven.

Dit ene gegeven in combinatie met het voorkomen van pachtbetalingen in natura tot in de tweede helft van de 18de eeuw versterkt ons vermoeden dat het ook mogelijk is dat er in oorlogstijd in natura geleverd werd, temeer omdat er in oorlogstijd serieuze pachtafslagen werden toegekend. Misschien was de pachter verplicht, in plaats van zijn geldelijke pachtsom, als compensatie een kleine hoeveelheid in natura te leveren. Hiermee hebben we op een zeer beknopte manier willen aantonen dat de Sint-Pietersabdij en de Sint-Baafsabdij/Bisdom hun goederen in zekere mate als vorm van subsistentie behielden.

We mogen tot de slotsom komen dat er tussen eigenaar en pachter, althans in tijden van oorlog, enige verstandhouding bestond. Op *Frans van Laere* (Torregood) na, hebben we geen indicaties dat er in oorlogstijd pachters werden weggezonden omdat ze de pacht niet konden opbrengen. Het was niet vanzelfsprekend voor de eigenaar mensen te vinden die, zeker in het geval van Lichtelaar, in staat waren, ondanks alles, toch nog een deel van de pachtsom af te lossen. Het geven van reductie op de totale pachtsom was ons inziens een rationele zet van de eigenaar.

⁵⁹ RG, *archieff Sint-Pietersabdij*, rekeningen, reeks II, nr. 1660, f° 21 (1569).

⁶⁰ RG, *fonds Sint-Baafs/Bisdom*, reeks K, nr. 9329, f° 42 r° (1583-1586).

⁶¹ *ibidem*, reeks R, nr. 103/9 (1536.10.01-1537.10.01).

Op het Torregoed werd er tussen 1694-1698 zelfs "kwijschelding" van pacht gegeven. In de overige probleemjaren werd enkel uitstel gegeven. Op Lichtelaar en Redewinkel was dit niet het geval. Daar werden louter reducties gegeven, die overigens over een kortere termijn liepen. De enige verklaring, die wij hiervoor hebben, is dat Lochristi en Zeveneken minder zwaar getroffen werden door de vijandelijkheden. In paragraaf 3.3. wezen we erop dat het Bisdom verhoudingsgewijs hogere pachtprizen vroeg. Concluderen dat zij, in tegenstelling tot de Sint-Pietersabdij, minder inschikkelijk waren in tijden van oorlog gaat ons inziens te ver. Als Lochristi en Zeveneken zwaarder getroffen waren geweest, had de eigenaar waarschijnlijk ook meer uitgesproken kortingen gegeven.

Volgens ons vervulden grote pachthoven voor de eigenaars ook een *subsistentierol*. We weten niet of ze in oorlogstijd meer in natura leverden en/of verkochten. Maar zelfs in heel moeilijke perioden waren ze vaak nog in staat een deel(tje) van de geldelijke pachtsom te betalen. Met deze inkomsten kon de eigenaar in zijn essentiële behoeften voorzien.

4. Het sociaal-economische profiel van grote pachters.

De doelstelling van dit deel is tweeledig. We beogen enerzijds het financiële vermogen van grote pachters te schetsen, anderzijds trachten we na te gaan in welke mate zij zich sociaal wisten te profileren. Om een zicht te krijgen op hun financieel vermogen onderzochten we hun onroerend bezit, gingen we na of zijzelf eigendom aan derden verpachtten, of zij soms een rol als kredietverstrekker in de dorpsgemeenschap vervulden en tenslotte vroegen we ons af wat hun bezit aan paarden was in vergelijking met de rest van de dorpsgemeenschap. Het sociaal-economische profiel reconstrueerden we door na te gaan of zij openbare functies vervulden en welke opleiding zij genoten.

Een heel belangrijke bron voor deze paragraaf was de staat van goed. De staat van goed of boedelbeschrijving kunnen we het best omschrijven als een inventaris van een fortuin dat door een overledene⁶² werd nagelaten en werd geregistreerd voor een schepenbank, met de bedoeling de vererving van dit fortuin te regelen⁶³. De voornaamste vereiste voor het opmaken van een staat van goed was dat er minderjarige kinderen onder de erfgenamen waren.

⁶² In een staat van goed zal men geen gegevens terugvinden over de bezittingen die de *overlevende* voor zijn of haar huwelijk met de *overledene* verwierf! Bijgevolg geeft een staat slechts een gedeeltelijk beeld.

⁶³ THOEN (E.), *Landbouweconomie en bevolking*, dl. 1, p. 22.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

In de praktijk bleken alleen de staten⁶⁴ van de pachters van het Torregood en Bruinewalle bruikbaar en voor verwerking in aanmerking te komen. De geregistreerde staten van Lichtelaar en Redewinkel waren te beknopt en bijgevolg onbruikbaar voor onderzoek. Zij vermelden, naast een beknopte genealogisch omschrijving, alleen het bedrag dat aan de kinderen bij hun meerderjarigheid diende uitbetaald te worden.

Na grondig onderzoek weerhielden we vier staten van pachters overleden op het Torregood en één van Bruinewalle. Ze dateren van 1679, 1707, 1743 en 1770 voor het Torregood⁶⁵ en van 1726 voor Bruinewalle⁶⁶.

4.1. *Het onroerend bezit.*

In deze paragraaf gaan we na of een pachter van een groot landbouwbedrijf eigendom bezat. Jammer genoeg kwam enkel de 18de eeuw voor onderzoek in aanmerking. Slechts de gegevens uit de boedelbeschrijvingen van het Torregood van 1707, 1743 en 1770 waren bruikbaar en dit om de volgende reden. In de 18de eeuw werd er voor het Torregood nog slechts één pachter vernoemd. Aangezien in deze paragraaf de oppervlakte centraal staat, was het onmogelijk de boedelbeschrijving van 1679 ermee te betrekken. Ten tijde van deze 17de eeuwse boedelbeschrijving werden er drie pachters vernoemd, zowel in de pachtcontracten als in de rekeningen, namelijk de eigenlijke pachter van het Torregood en twee andere pachters, die elk volledig autonoom een afgescheiden deel van het bedrijf pachtten. Hoogstwaarschijnlijk betaalden zij alle drie volledig onafhankelijk hun pachtsom. Omdat we hier de intentie hebben de verhouding eigendom-pacht te berekenen en voor de 17de eeuw de "totale" oppervlakte van de drie pachters samen werd opgegeven, was het onmogelijk de oppervlakte van de eigenlijke pachter te reconstrueren. Het zou al te hypothetisch zijn de "totale" oppervlakte zomaar in drie te verdelen.

⁶⁴ Een staat van goed bleef soms in meerdere exemplaren bewaard. De *minuut* was het exemplaar dat werd opgesteld in het sterfhuis. Voor onze pachters bleven geen minuten bewaard. De schepenbanken waren vanaf een bepaald moment wettelijk verplicht de staat officieel te registreren, doorgaans in een register. Het kwam voor dat de geregistreerde versie een samenvatting van de minuut was. Zowel bij het Torregood als bij Bruinewalle is dat niet het geval en zijn de geregistreerde versies integrale kopiën van de minuten. Zij geven in beide gevallen een heel gedetailleerde opsomming van alle "baten" en "commeren".

⁶⁵ RG, *Zaffelare*, nr. 1, f° 111 r°, *Gerard van Poucke* (1679.07.04) - nr. 5, f° 34 r°, *Pieter de Bruyne filius Lievens* (1707.07.19) - nr. 7, f° 18 r°, *Pieter Criel* (1743.07.16) - nr. 9, f° 104 r°, *Jacobus Vervaet* (1770.01.04); Dit zijn de 5 weerhouden boedelbeschrijvingen van de pachters van het Torregood. We plaatsten bij elke referentie de beginfolio. De datum tussen haakjes slaat op de dag waarop de staat officieel werd opgesteld en dus niet op het overlijden van de pachter. In het geval van *Jacobus Vervaet*, overleden op 15 september 1769, duurde het bijna vier maanden vooraleer de staat werd opgesteld.

⁶⁶ *ibidem*, nr. 5, f° 280 r°, *Matheus de Bruyne filius Adriaan* (1726.03.13).

JEROEN BUNTINX

Tabel 5. *Verhouding pacht-eigendom in absolute en procentuele waarden.*

datum	pachter		oppervlakte	
			absoluut (ha.)	procentueel
1707	Pieter de Bruyne	pacht	25,55	87,7
		eigendom	+3,5981	12,3
			29,1481	100
1743	Pieter Criel	pacht	28,0961	96,37
		eigendom	+1,0575	3,63
			29,1536	100
1770	Jacobus Vervaet	pacht	19,5732	83,8
		eigendom	+3,7877	16,2
			23,3609	100

Het plusteken in tabel 5 (kolom 4) wijst erop dat de oppervlakte van het eigen onroerend bezit vermoedelijk nog hoger lag. Dit heeft alles te maken met de beperkingen van de bron, de staat van goed, die hiervoor geconsulteerd werd. Wat het onroerend bezit betreft, net zoals voor alle andere componenten die men in een staat terugvindt, vonden we er alles in terug wat de overledene vóór het huwelijk bezat en alles wat tijdens het huwelijk aan onroerend bezit verworven werd, hetzij door aankoop, hetzij door erfenis. Al hetgeen de *overlevende* bezat vóór het huwelijk zal er niet in teruggevonden worden. Daar bovenop kwam nog een tweede handicap. Soms gebeurde het dat er voor een bepaalde entiteit geen oppervlakte gegeven werd, meestal wanneer het om gebouwen ging, in het ancien régime overigens roerend en geen onroerend bezit⁶⁷. In sommige gevallen werd dus de oppervlakte van het gebouwencomplex niet vermeld. De oppervlakte van het direct omliggende land, d.i. de groententuin en de boomgaard, werd wel gegeven. Echter, meer dan 200 à 300 m² kon de totale "bebouwde" oppervlakte niet bedragen.

Uit tabel 5 blijkt duidelijk het overwicht van het gepachte land. Dat ligt volledig in de lijn van de bevindingen van andere auteurs⁶⁸. Allen constateerden zij dat het aandeel land in eigen bezit bij grote pachthoven eerder marginaal was. In alle drie de gevallen bezaten zij meer dan 1 ha. eigen land. In de 18de eeuw was er in

⁶⁷ LINDEMANS (P.), *Geschiedenis van de landbouw in België*, dl. 1, Antwerpen, 1952, p. 212.

⁶⁸ DE KEZEL (L.), *Structuur en conjunctuur van het grondbezit te Zaffelare (1748-1859)* (RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Gent, 1985, p. 77. - ELIAS (E.), *Grondbezit en uitbatingen ten noord-oosten van Gent tijdens het laatste kwart der 16de eeuw*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*. Nieuwe Reeks, 13, 1959, p. 204.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

Vlaanderen, qua aantal, een overweldigend overwicht van “dwergbedrijfjes” (max. 1 ha.), waarvan het areaal doorgaans bestond uit een combinatie van pacht en eigendom (gemengd). Alleen bij de allerkleinsten (500 à 1.000 m²) primeerde de eigendom⁶⁹. Als we het eigen bezit van deze drie pachters vergelijken met dat van de dwergbedrijfjes, staken zij er nog ruimschoots bovenuit, in 1707 en 1770 zelfs “erg” ruimschoots.

Lag het onroerend bezit van deze pachters exclusief in Zaffelare of ook erbuiten? *Pieter de Bruyne* bezat een hofstede en diverse partijen zaailand in het nabije Desteldonk, naast een aantal akkers te Zaffelare⁷⁰. Het verst lagen de bezittingen van *Pieter Criel*. In Evergem bezat hij voor meer dan 3.000 m² land en meers plus één achtste van een hofstede. Daarnaast kocht Pieter Criel nog een stuk land te Zeveneken (5.748 m²).

Heel interessant is het feit dat *Pieter de Bruyne* tijdens zijn huwelijk met *Petronella Brix* diverse aankopen van grond deed. Op zich is dat niet zo'n abnormaal fenomeen, de periode waarin die aankopen plaatsgrepen, de late 17de en vroege 18de eeuw, des te meer. Zij geschiedden allemaal tussen 13 februari 1694, de datum van hun huwelijk, en 21 februari 1707, de dag van *Pieters'* overlijden⁷¹. Één perceel weide te Zaffelare, werd op 19.10.1698 gekocht van *Marie Saey*. Blijkbaar hadden zij, ondanks alles, nog voldoende manoeuvreer-ruimte om gronden aan te kopen. Iets wat men louter op basis van het saldo van de boedelbeschrijving van 1707 (2.537 gr.) zeker niet zou kunnen vermoeden. Onze hypothese hieromtrent is de volgende. Door de onrustige toestand op het einde van de 17de eeuw was er een daling van de grondprijzen⁷². Landbouwers, die voor de markt produceerden, konden zich in perioden van grote schaarste aanzienlijk verrijken. Het zou dus best kunnen dat lage grondprijzen gekoppeld aan hoge winsten de aanzet gaven tot het “investeren” in gronden, hetzij om ze zelf te bewerken, hetzij om ze te verpachten⁷³. Immers, men kan er niet om heen dat de pachters op het Torregoed nadien veel minder gronden aankochten, *Jacobus Vervaet* in 1770 zelfs helemaal niet. De verklaring hiervoor is vrij voor de hand liggend. Zowel grond- als pachtprizen kenden in de tweede helft van de 18de eeuw een geleidelijke stijging. Blijkbaar verwierven de pachters van het Torregoed toen voornamelijk gronden uit nalatenschap. Andere beleggingsvormen waren toen meer in trek⁷⁴.

⁶⁹ DE KEZEL (L.), *Structuur en conjunctuur*, p. 72.

⁷⁰ We maken hier geen onderscheid tussen eigendom die dateert van voor het huwelijk en tijdens het huwelijk.

⁷¹ RBn, *Parochieregisters Zaffelare*, O. 1707.02.21.

⁷² DE WEVER (F.), *Pacht- en verkoopprijzen in Vlaanderen (16de-18de eeuw)*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1976, 59, 3-4 p. 259.

⁷³ Cf. 4.2. pp. 44-45.

⁷⁴ Cf. 4.3. pp. 45-48.

4.2. Verpachting aan derden.

In paragraaf 4.1. gingen we voor de 18de eeuw de bezitsstructuur van de pachters van het Torregoed na. Paragraaf 4.2. heeft als bedoeling te onderzoeken of zij hun bezit zelf exploiteerden of verpachtten aan derden.

Dit item is volledig gebaseerd op de vier intussen bekende staten van goed⁷⁵. In 4.1. werd om een wel overwogen reden alleen het 18de eeuwse onroerend bezit van de pachters behandeld. Bijgevolg werd niets verteld over het bezit van *Gerard van Poucke*, de 17de eeuwse pachter van wie de eerste gedetailleerde staat van goed bewaard bleef. Daarom belichten we hier kort zijn onroerend bezit.

Gerard bezat een "behuusde hofstede" te Zaffelare. Daarnaast bezat hij nog 1,63 ha. land, meers en bos in de gelijknamige parochie. Op de gronden en de hofstede diende hij aan de familie *Codde* te Gent een jaarlijkse rente van 960 gr. te betalen⁷⁶.

Jan Verschraeghen diende aan *Gerard van Poucke* (1642-79,H/M) jaarlijks 1.920 gr. landpacht en huishuur af te lossen. *Jan Verschraeghen* pachtte volgens ons heel de hoeve. Als dit zo was, wat uiteraard hypothetisch blijft, dan lag de pachtprijs per ha. verhoudingsgewijs een stuk hoger dan de pachtprijs die *Gerard van Poucke*, samen met *Frans van Laere* en *Andries de Bruyckere* (1669-78,M), verplicht was aan de Sint-Pietersabdij te betalen. Hun pachtprijs bedroeg tussen 1669-1678 425 gr./ha. *Jan Verschraeghen's* prijs lag bijna driemaal hoger en bedroeg 1.175 gr./ha. Hij verkeerde blijkbaar in relatief slechte papieren. Voor de jaren 1676, 1677, 1678 en 1679 was hij nog 6.576 gr. achterstallig. Daarvan werd hem twee jaar pacht (3.840 gr.) kwijtgescholden. Gelet op de moeilijke situatie te Zaffelare was deze kwijtschelding niet verwonderlijk. Het blijft natuurlijk de vraag of *Jan Verschraeghen* het volledige complex pachtte of slechts de hoeve en een deel van de landerijen.

Religieuze instellingen verpachtten hun gronden doorgaans één derde goedkooper dan lekengrondbezitters⁷⁷. Onze bevinding kan deze vaststelling "meer" dan bevestigen. Verder onderzoek in deze materie is zeker nodig. De aanzienlijk hogere verpachting per ha. zou ook een element kunnen zijn in de verklaring van de zich wijzigende mentaliteit vanaf de late 17de eeuw, zoals aangetoond hierna.

Het viel jammer genoeg niet uit te maken of *Gerard van Poucke* al dan niet een deel van het eigen bezit zelf exploiteerde. In de 18de eeuw verpachtten *Pieter de*

⁷⁵ Cf. voetnoot 65.

⁷⁶ Cf. 4.3. pp. 45-48.

⁷⁷ DE WEVER (F.), Pachtprizen in Vlaanderen en Brabant in de achttiende eeuw, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1972, 85, 2, p. 183.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

Bruyne, Pieter Criel (1730-43) en *Jacobus Vervaet* eveneens persoonlijk bezit. *Pieter de Bruyne* verpachtte onder meer een partij akkerland van 2,23 ha. aan 720 gr., wat neerkwam op 323 gr./ha. *Michiel Waelvelt*, de pachter van het stuk land, was de pacht van 1706 nog schuldig. Tussen 1703-1707 bedroeg de pacht prijs op het Torregood 94 gr./ha., met andere woorden *Pieter de Bruyne* verpachtte zijn eigendom meer dan drie maal hoger! De vijf personen aan wie hij verpachtte waren soms tot vijf jaar pacht achterstallig. Op het moment van zijn overlijden waren ze hem nog 3.720 gr. pacht verschuldigd. Nergens werd er van kwijtschelding gesproken. *Pieter Criel* verpachtte zijn hoeve te Zaffelare aan iemand anders, zijn perceel land te Zeveneken kwam niet in de staat voor. Hiervoor zijn verschillende verklaringen mogelijk, ofwel hield hij het voor zichzelf, ofwel was de pachter in orde met zijn betalingen. *Jacobus Vervaet* tenslotte verpachtte ook aan verschillende personen, vijf in het totaal.

Eigen onroerend bezit, of het nu verworven werd door aankoop, of uit erfenis, werd dus wel degelijk als een inkomstenbron aanzien. Ons inziens werd de directe exploitatie ervan grotendeels in handen van derden gegeven. De pacht prijs per ha. lag niet één derde, maar diverse keren hoger dan bij de instelling, de Sint-Pietersabdij, waar zijzelf bij pachtten! We mogen dan ook tot de slotsom komen dat de hier bewezen bevindingen duidelijk aantonen dat grote pachters, zeker vanaf de late 17de eeuw, er een vrij rationele zienswijze op nahielden. Het is natuurlijk best mogelijk dat men voordien reeds op de hier geschetste manier tewerk ging, maar dat viel jammer genoeg niet aan te tonen.

4.3. Inkomsten die niet uit landbouwactiviteiten voortkwamen: renten en obligaties.

Vervulden grote pachters binnen de rurale gemeenschap een rol als "kredietverstrekkers"? Indien dat zo was, wat was hun voornaamste drijfveer: een vorm van paternalisme ten aanzien van hun minder begoede dorpsgenoten of een streven naar winst?

We dienen een onderscheid te maken tussen *renten* en *obligaties*. Bij beide vormen ontleende men een geldbedrag en betaalde men binnen een voorafbepaalde termijn kapitaal en intrest terug. De "eeuwigdurende renten" vormen hierop een uitzondering maar daar komen we onmiddellijk op terug. Het essentiële verschil tussen rente en obligatie was dat men bij de eerste vorm een onderpand (hypotheek) diende aan te duiden dat kon worden aangeslagen indien men zijn verplichtingen niet nakwam. Bij een obligatie daarentegen was er geen sprake van een onderpand. Tussen de renten bestonden er verschillende varianten. Bij een "bezette rente" werd het onderpand, bv. een huis, aangeduid bij het afsluiten van de rente. Wanneer het onderpand op het moment van de overeenkomst nog niet vast lag sprak men van een "onbezette rente". Het voordeel van deze laatste vorm was dat de crediteur een grote vrijheid had indien het tot confiscatie kwam. Verder bestonden nog de "eeuwigdurende renten". Daar was

er van terugbetaling van het kapitaal geen sprake meer. Zij waren aanvankelijk verbonden aan een bepaald gebruiksrecht. Zulke renten gingen meestal van de ene generatie op de andere over. Na verloop van tijd waren zij onderhevig aan devaluatie en inflatie.

Het verlenen van renten was in de steden sinds eeuwen bekend. Op het platteland kende het pas een ruime verspreiding in de loop van de 18de eeuw. Één en ander vloeide voort uit de laat 17de en vroeg 18de eeuwse oorlogssituaties. Veel keuterboertjes waren omzeggens geruïneerd. Zij klopten aan bij meer begoede dorpsgenoten en er werd hun tegen een bepaalde intrest kapitaal ontleend. Tot het einde van het ancien régime veranderde de rente op juridisch vlak niet; de beweegredenen tot het verschaffen van kapitaal ondergingen wel een wijziging. In de tweede helft van de 18de eeuw verleende men renten met de bedoeling er zelf op vooruit te gaan, wat in de eerste helft van de eeuw nog niet zo uitgesproken was⁷⁸.

In de 18de eeuw was er, naast een kapitaalstroom van het platteland naar de steden, eveneens een kapitaalstroom van de steden naar het platteland en dit onder de vorm van renten⁷⁹. Deze vaststelling van *Deprez* stemt volledig overeen met onze bevindingen. *Gerard van Poucke*, pachter op het Torregoed van 1642 tot zijn overlijden in mei 1679, diende aan de Gentse familie *Codde* een jaarlijkse rente van 960 gr. te betalen. De rentevoet bedroeg 6,25%, met andere woorden het ooit (theoretisch) geleende kapitaal bedroeg 15.360 gr. De rente was bezet op een hoeve met omliggende landerijen waarvan de totale oppervlakte 1,63 ha. bedroeg. Vermoedelijk ging *van Poucke*, gelet op het serieuze bedrag⁸⁰, wel degelijk een lening aan om zich deze hoeve aan te schaffen. De familie *Codde* was een gekende Gentse "renteniersfamilie". Het zou foutief zijn te denken dat deze vorm van kredietverlening al sterk ingeburgerd was op het platteland. Ons inziens was het enkel de rurale bovenlaag die renten aanging bij stedelijke financiers, temeer omdat zij soms een stapelplaats te Gent bezaten en bijgevolg meer in contact kwamen met stedelijke milieus⁸¹. Verder vonden wij heel weinig

⁷⁸ SERVAIS (P.), *La rente constituée dans le ban de Herve au XVIIIe siècle* (Gemeentekrediet, Historische Uitgaven, reeks in-8°, 62), [Brussel], 1982, pp. 269-272.

⁷⁹ DEPRez (P.), *Hypotekaire grondrenten in Vlaanderen gedurende de 18de eeuw*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1966, 79, p. 142.

⁸⁰ VERLINDEN (C.) en SCHOLLIERS (E.) (eds.), *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant (XIVde-XIXde eeuw)* (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, nr. 136), dl. 2 (A. Vlaanderen), Brugge, 1965, p. 434: In de tweede helft van de 17de eeuw en de 18de eeuw bedroeg het dagloon van een meester-metselaar 60 gr.VI. 15.360 gr. VI. stemt overeen met 256 werkdagen van een meester-metselaar met een dagloon van 60 gr./VI.!

⁸¹ RG, *Zaffelare*, nr. 1, f° 35 r° (1677.01.05): *Jacques de Winter*, vermoedelijk medepachter van een afgescheiden deel van het Torregoed, was bij zijn overlijden in oktober 1676 nog 50 gr. huur van een zolder te Gent schuldig.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

aanwijzingen dat pachters zelf geld leenden, op *Pieter Criel* na, die tijdens zijn huwelijk met *Petronella de Maesschalk* een rente afsloot met een basiskapitaal van 4.800 gr.

Daarmee zijn we aanbeland bij de centrale vraag van deze paragraaf. Vervulden onze pachters zelf een rol als "kredietverstrekkers"? Zeker en vast, en hun belang nam op dit vlak naar het einde van het ancien régime nog toe. Dat mag blijken uit het volgende.

In 1743 hadden drie personen obligaties bij *Pieter Criel* uitstaan, voor een totale waarde van 15.120 gr. of een equivalent van 252 werkdagen⁸². De intrestvoet bedroeg 5%⁸³. In 1770 hadden zes personen bij *Jacobus Vervae*t renten uitstaan voor een totaal bedrag van 85.440 gr. De intrestvoet bedroeg 5%, wat ongeveer 1% boven de toen gangbare rentevoet van 4% lag. Daarenboven hadden drie personen obligaties bij hem uitstaan voor een totale waarde van 74.160 gr. tegen een intrestvoet variërend tussen de 3 à 10%⁸⁴. Samengeteld leende *Jacobus Vervae*t een bedrag van 159.600 gr. uit of een equivalent van 2.660 werkdagen⁸⁵! *Jacobus Vervae*t lag hiermee volledig in de lijn van de heersende tendens tussen 1760-1789, waarbij een groep van geldschietters ontstond die zelf ten volle deel uitmaakten van de rurale gemeenschap. Zij vormden een aanzienlijke concurrentie voor de stedelijke geldschietters⁸⁶.

Wat hier werd aangetoond is een belangrijk element in de reconstructie van het sociaal-economisch profiel van grote pachters. Op lokaal vlak vervulden zij wel degelijk een "geldschiettersrol". Mogen we hier onmiddellijk uit afleiden dat hun enige drijfveer winstbejag was? Volgens ons kreeg dit aspect slechts na verloop van tijd de bovenhand en speelde er ook een zekere vorm van paternalisme mee. Dat viel onder meer af te leiden uit hun schenkingen aan de armendis te Zaffelare, de voorloper van het huidige O.C.M.W⁸⁷. Bij *Jacobus Vervae*t kunnen er niet meer zoveel paternalistische drijfveren meegespeeld hebben⁸⁸. Hoe valt het

⁸² Het gaat hier over een meester-metselaar met een dagloon van 60 gr./VI.

⁸³ DEPREZ (P.), *Hypotekaire grondrenten in Vlaanderen*, p. 145: De gemiddelde intrestvoet voor hypothecaire grondrenten tussen 1740-1749 bedroeg 5%.

⁸⁴ ibidem.

⁸⁵ Het dagloon van een Gents meester-metselaar in 1770 bedroeg zoals daarnet aangegeven 60 gr.VI.

⁸⁶ DEPREZ (P.), *Hypotekaire grondrenten in Vlaanderen*, p. 145.

⁸⁷ RG, *Zaffelare*, nr. 5, f° 34 r° (1707.07.19) - WILSSENS (M.-A.), *Bevolkingsdruk en boerenverstand. Evolutie van de levensstandaard in het Waasland in de 18de eeuw* (Gemeentekrediet, Historische Uitgaven, reeks in-8°, 85), [Brussel], 1992, p. 161: *Pieter de Bruyne* schonk n.a.v. zijn overlijden 1.988 gr. aan de armendis te Zaffelare. Dit was toch een vrij aanzienlijk bedrag. Het basiskostenpakket (voeding, woning en energie) voor een zeskoppig gezin rond 1730 bedroeg op jaarbasis 3.212 gr.

⁸⁸ RG, *Zaffelare*, nr. 9, f° 104 r° (1770.01.04): *Jacobus Vervae*t schonk n.a.v. zijn overlijden niets aan de armendis! Dit kan evengoed de weerspiegeling van een persoonlijke ingesteldheid zijn.

JEROEN BUNTINX

anders te verklaren dat de intrestvoet op de renten 1% hoger lag dan het toen gangbare percentage. We mogen dan ook tot de slotsom komen dat er zich onder grote pachters in de loop van de 18de eeuw een mentaliteitswijziging voordeed, die reeds een aanzet kende in de laat 17de eeuwse grondspectulaties.

De hier geschetste bevindingen mogen ons inziens geëxtrapoléerd worden. Immers, het is volgens ons onwaarschijnlijk dat zij exclusief voor het Torregood gelden.

4.4. *Het paardenbezit.*

Eerst een korte verduidelijking van **tabel 6**. De eerste kolom, aantal paarden, geeft weer over hoeveel paarden iedere persoon beschikte, een getal dat varieerde van één tot maximaal drie. De eerste rij van de overige vijf kolommen geeft de jaartallen waarin de tellingen werden uitgevoerd. We plaatsten er telkens tussen haakjes het inwonersaantal⁸⁹ van de parochie Zaffelare bij. De drie daaropvolgende rijen geven het aantal personen die één, twee of drie paarden bezaten. De voorlaatste rij vormt de som van de drie voorgaande rijen. Tussen haakjes voegden we er het totaal aantal paarden bij. De laatste rij geeft de procentuele verhouding van het aantal personen dat paarden bezat ten opzichte van de totale bevolking van Zaffelare. We zijn er ons terdege van bewust dat deze procentuele verhoudingen voor kritiek vatbaar zijn. Het zou veel interessanter worden indien we wisten uit hoeveel leden de gezinnen bestonden die paarden bezaten.

Tabel 6. *Aantal paarden en aantal personen in het bezit van paarden te Zaffelare.*

aantal paarden	aantal personen in het bezit van paarden				
	1691 (1170)	1734 (1365)	1768 (1690)	1785 (1942)	1795 (2069)
1	34	13	39	51	60
2	43	46	52	41	14
3	-	5	-	-	1
	77 (120)	64 (120)	91 (143)	92 (133)	75 (91)
	6,58%	4,68%	5,38%	4,74%	3,63%

Het wordt onmiddellijk duidelijk dat het bezit van één of meerdere paarden meer de uitzondering dan de regel was. Helemaal op het einde van het ancien régime bezat slechts 3,63% van de Zaffelaarse bevolking een paard. Het bezit van een

⁸⁹ DE KEZEL (L.), *Structuur en conjunctuur*, pp. 169-170.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

paard was duidelijk niet voor iedereen weggelegd. In het Brabantse Gooik bedroeg het inwonersaantal anno 1794 2242 koppen. Op 38 bedrijven waren er 148 paarden aanwezig, wat een gemiddelde geeft van ca. vier paarden per bedrijf. Al deze paarden bevonden zich op bedrijven van meer dan 2,27 ha⁹⁰.

Onze pachters, zowel van het Torregood als van Bruinewalle, behoorden tot deze kleine groep paardenbezitters. In 1691 bezat *Gillis Vereet* één paard ter waarde van 4.800 gr.⁹¹, gelijk aan een equivalent van 80 werkdagen van een meester-metselaar⁹². De gemiddelde waarde van een paard te Zaffelare bedroeg in 1691 2.699 gr. *Adriaan* (1690-1706,H/M) en *Pieter de Bruyne* (1690-1699,H) filii *Matheus*, pachters op Bruinewalle, bezaten elk twee paarden. De gemiddelde waarde van hun vier paarden bedroeg 3.420 gr., hetgeen nog ruimschoots boven het gemiddelde van de parochie lag. We dienen hierbij wel één opmerking te maken. Paardentellingen werden vaak verricht in het kader van opeisingen. Iedereen had er baat bij zijn paard zo laag mogelijk te laten schatten. Ruim tien jaar voordien bezat *Gerard van Poucke* twee paarden met een gezamenlijke waarde van 10.920 gr. of een equivalent van 182 werkdagen, met andere woorden er was een aanzienlijk kapitaal mee gemoeid. In 1707 bezat *Pieter de Bruyne filius Lievens*, pachter op het Torregood, drie paarden. Ruim 27 jaar later, in 1734, bezat zijn opvolger *Pieter Criel*, naast nog vier andere personen, eveneens drie paarden. Met hun vijven namen zij 12,5% van het totaal aantal paarden voor hun rekening! *Andries van Poucke* (1726-60), pachter op Bruinewalle, bezat in datzelfde jaar twee paarden. Daarmee is nog niets gezegd over de kwaliteit van de paarden. Tien jaar voordien, in 1726, bezat zijn voorganger *Matheus de Bruyne* (1724-26) twee “seer slechte peerden”, met andere woorden twee oude knollen met een gezamenlijke waarde van 1.440 gr. Negen jaar later, in 1743, had *Pieter Criel*, pachter op het Torregood, nog steeds twee paarden en één veulen. In 1768 beschikte zijn opvolger, *Jacobus Vervaeat*, over twee paarden; twee jaar later in 1770 was dat nog steeds zo. Zijn opvolger, *Joannes van Houcke* (1770-87) vonden we niet terug, noch in de paardentelling van 1785, noch in die van 1795.

Was de pachter van het Torregood er zo op verarmd? Vermoedelijk wel, zeker als we zien dat het aantal personen dat in 1795 paarden bezat ten opzichte van 1691 verhoudingsgewijs omzeggens gehalveerd was. Vermoedelijk werd *Joannes van Houcke* meegesleurd in het algemene verarmingsproces van de late 18de

⁹⁰ DAELEMANS (F.), Veebezit en sociale welvaart, in *Album Carlos Wyffels*, Brussel, 1987, pp. 105, 106 en 110.

⁹¹ De paardentelling van 1691 was uitermate interessant. Zij gaf naast de naam van de eigenaar en het aantal paarden in zijn bezit, eveneens een waardeschatting van ieder paard. Dit gaf ons de mogelijkheid de gemiddelde waarde van de paarden te Zaffelare anno 1691 te berekenen.

⁹² Zoals steeds, voor de tweede helft van de 17de en 18de eeuw, aan een dagloon van 60 gr./VI. per dag.

eeuw⁹³. Deze vaststelling gaat overigens op voor heel Zaffelare. Tot en met 1768 hadden de personen met twee paarden het overwicht op degenen met één paard. Blijkbaar waren er op het einde van ancien régime nog maar weinig mensen in staat om er twee paarden op na te houden. De pachters van Bruinewalle hielden tot het einde van het ancien régime stand, uitgezonderd in de paardentelling van 1768, waarin *Joanne van Houcke*, weduwe van *Andries van Poucke*, niet vermeld werd. Zowel in 1785, als tien jaar later in 1795, bezat *Jacobus de Bruyne* (1778-96) twee paarden⁹⁴.

Tabel 7. 16de eeuws paardenbezit te Lochristi, te Zaffelare en te Zeveneken (1552).

aantal personen in bezit van paarden			
aantal paarden	Lochristi	Zaffelare	Zeveneken
1	16	13	3
2	17	34	19
3	2	2	-
4	4	-	-
	39 (71)	49 (86)	22 (41)

De gegevens in **tabel 7** zijn veel moeilijker interpreteerbaar omdat we ons slechts indirect een beeld kunnen vormen van het inwonersaantal te Lochristi, Zaffelare en Zeveneken in het midden van de 16de eeuw. Rond 1624 had Zeveneken een inwonersaantal dat rond 714 draaide. Het is geweten dat er zich vanaf 1540 in Vlaanderen een sterke achteruitgang van de bevolking voordeed. Pas vanaf 1610 begon ze opnieuw fors te stijgen om op sommige plaatsen in nauwelijks een halve eeuw bijna te verdubbelen. Te Zeveneken was er wel sprake van aanzienlijke stijging maar niet van een verdubbeling. In 1673 had het een inwonersaantal van 1.000 zielen. Rond 1550 lag de bevolking vermoedelijk een stuk lager dan in 1624, maar we houden ons aan het cijfer van 1624, om toch een beeld te kunnen geven⁹⁵. Tweeëntwintig mensen beschikten over een paard, wat neerkomt op ca. 3% van het totale inwonersaantal. Het was voor het gros van de mensen blijkbaar

⁹³ VANDENBROEKE (C.), *Levensstandaard en tewerkstelling in Vlaanderen (17de-18de eeuw)*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, 1977, 31, pp. 188-189: Vanaf ca. 1770 kwam het verarmingsproces binnen de plattelandsgemeenschap opnieuw tegen een versneld ritme op gang. Dat zal tegen het einde van de eeuw leiden tot meerdere oproerige bewegingen.

⁹⁴ RG, *Zaffelare*, nr. 206 (1691.01.20) - nr. 327 (1734, 1768, 1785 en 1795).

⁹⁵ CLOET (M.) en VANDENBROEKE (C.), *Tien bijdragen tot de lokale en regionale demografie in Vlaanderen* (Gemeentekrediet, Historische Uitgaven, reeks in-8°, 79), [Brussel], 1989, p. 85. - VERHULST (A.), *Précis d'histoire rurale*, pp. 134-136.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

niet mogelijk zich één, laat staan twee paarden, aan te schaffen.

Een tweede vaststelling ligt in het verlengde van onze bevindingen voor het 17de eeuwse Zaffelare. Zowel te Lochristi, te Zaffelare als te Zeveneken waren er meer personen die twee of meer paarden bezaten dan personen die één paard bezaten.

Matheus van der Zijpt, toenmalig pachter op Lichtelaar, bezat vier paarden! Zijn collega, *Jacob van Nieuwenhuus* (1547 - voor 1582) te Redewinkel had er twee. Beiden behoorden dus tot de "elite" die zich paarden konden veroorloven. *Lieven* en *Gillis van Basselaere*, pachters op het Torregood bezaten ieder twee paarden⁹⁶. De pachters van Bruinewalle, *Lieven Bauwens* (1529/tussen 1547-56) of *Joos van den Vivere* (tussen 1547-56/tussen 1556-65), beschikten blijkbaar niet over paarden.

4.5. Openbare functies.

We gingen na in welke mate onze pachters publieke beleidsfuncties bekleedden als schepen, burgemeester⁹⁷ of baljuw. Daarnaast waren er nog andere ambten, onder meer lid van de armendis of kerkmeester, die we echter niet in ons onderzoek betrokken.

We vergeleken de namen van de pachters met de lijsten van baljuws en burgemeesters opgesteld door *De Potter* in zijn geschiedenis van de gemeenten⁹⁸. Hiaten en in sommige gevallen fouten in deze lijsten werden aangevuld en rechtgezet met eigen archiefonderzoek.

We onderzochten de drie parochies waar onze bedrijven gelegen waren, respectievelijk Lochristi (Lichtelaar), Zaffelare (Torregood en Bruinewalle) en Zeveneken (Redewinkel). Noch voor Lichtelaar, noch voor Redewinkel ontdekten we enig spoor dat de pachters een openbare beleidsfunctie bekleedden. Te Zaffelare, zowel voor het Torregood als voor Bruinewalle, hadden we meer geluk. We gaan er dan ook iets nader op in.

Eerst willen we nog één opmerking maken. De kans dat er naamsverwarring optrad en dat de bedoelde pachter niet overeenstemde met de persoon die het ambt bekleedde is volgens ons nagenoeg onbestaande. Op basis van autonoom bronnenonderzoek konden we dit voor de 17de en 18de eeuwse gevallen

⁹⁶ RG, *Oudburg*, nr. 1983 (1552.05.11).

⁹⁷ De burgemeester was in het ancien régime de eerste schepen van de schepenbank.

⁹⁸ DE POTTER (F.) en BROECKAERT (J.), Lochristi - Zaffelare - Zeveneken, in *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 1e reeks, Arrondissement Gent*, dln. 4, 7 en 8, Gent, 1864-1870.

JEROEN BUNTINX

volledig uitsluiten; steeds werd zowel zijn beroepsactiviteit als zijn openbaar ambt vermeld. De 15de eeuwse gevallen gingen we niet zelf na in de archiefbescheiden. Maar het lijkt bijna onmogelijk dat het om andere personen zou gaan.

Einde 14de begin 15de eeuw, vanaf 1398 om precies te zijn, was *Heinderik van den Ackere* (1394-1412), bijgenaamd *Cappe*, pachter op het Torregoed, baljuw te Zaffelare. Hier was *De Potter* fout in zijn interpretatie. *Heinderik Cappe* en *Heinderik van den Ackere* zijn één en dezelfde persoon, die slechts af en toe zowel met de echte naam als met de bijnaam vernoemd werd. Volgens ons kwam *De Potter* ze in verschillende bescheiden tegen, de ene keer met de bijnaam, de andere keer met de echte naam, maar nooit met de combinatie van beiden. Hij maakte er 2 baljuws van, waarvan *Heinderik Cappe* zijn ambtstermijn aanving in 1398 en *Heinderik van den Ackere* in 1415. Het is bijna honderd procent zeker dat het om één en dezelfde persoon ging. De "ene" Heinderik was baljuw tot 1436. Dat betekent dat hij het ambt 38 jaar zou uitgeoefend hebben.

In 1436 werd *Jan van den Ackere* baljuw. Rond die periode was er zowel op het Torregoed als op Bruinewalle een *Jan van den Ackere* (1439-48,T/1425-43,B) bedrijvig. Het viel niet uit te maken om welke het ging.

In 1465 dook *Jan van der Bruggen* (1472 - voor 1494) als baljuw op. Ten laatste vanaf 1472 was hij pachter op het Torregoed. Vermoedelijk oefende hij het ambt uit tot 1468. Na hem waren er tot het einde van de 18de eeuw geen pachters meer van Bruinewalle of het Torregoed die het baljuwsambt bekleedden. Één en ander kan verband houden met het feit dat deze functie in de moderne tijden steeds meer en meer uitgeoefend werd door mensen die enige, eventueel universitaire, scholing genoten hadden.

De eerst gekende burgemeester te Zaffelare was *Willem van Basselaere*, hoogstwaarschijnlijk familie van de toenmalige pachters op het Torregoed. Hij nam zijn functie ten laatste in 1558 op. In 1626 dook *Jan van Loo*, vader van *Jan van Loo de Jongefilius Jans* (1615-24,M), als burgemeester op⁹⁹. Ofschoon hij zelf nooit pachter was van het Torregoed willen we hem toch vernoemen. Tien jaar later, in 1635, nam *Joris Vereerbrugghen* (1633-42), pachter op het Torregoed, de functie van burgemeester waar¹⁰⁰. Hij was gehuwd met de weduwe van *Jan van Loo de Jonge*, die hem tot aan zijn overlijden in 1632 als pachter van het Torregoed voorafging. Joris vervulde het ambt slechts één jaar

⁹⁹ RG, archief Sint-Pietersabdij, reeks II, nr. 1346 (pc. kerstavond 1615 - kerstavond 1624).

¹⁰⁰ RG, Zaffelare, nr. 115 (1635.02.08).

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

tot 1636. *Frans van Laere*, die na 1694 van het Torregood verdween, was burgemeester te Zaffelare in de jaren 1684, 1691 en 1706¹⁰¹.

Naast de pachters van het Torregood, namen minstens twee pachters van Bruinewalle het burgemeesterschap waar. De eerste was *Jan Bontinck* (1673-90), burgemeester in de jaren 1675, 1680, 1687 en 1690¹⁰². Daarnaast bekleedde *Jan van Laere* (1690-1724,H/M) in 1711 hetzelfde ambt¹⁰³. Dertien jaar later verging het hem minder goed; toen werd hij wegens achterstallige pacht van het goed weggezonden¹⁰⁴. *De Potter* nam *Jan van Laere* niet op in zijn lijst van burgemeesters.

Als men er de lokale geschiedschrijving op naslaat zijn er voldoende indicaties dat grote pachters zich als "coqs de village" profileerden. Op het einde van het ancien régime was *J.J. Abbeeloos*, de grootste landbouwer-pachter van het Brabantse Gooik er burgemeester¹⁰⁵. *Jacques Dobbelaere*, pachter op het goed ter Beke te Waarschoot (1662-1686), was burgemeester van de gelijknamige parochie in de jaren 1674, 1678, 1679, 1680, 1682, 1683 en 1684¹⁰⁶. We zouden nog veel gelijkaardige voorbeelden kunnen aanhalen.

¹⁰¹ RG, *archief Sint-Pietersabdij*, reeks II, nr. 1346 (pc. kerstavond 1694 - kerstavond 1703): "Kennelijck sij alle lieden dat Pieter de Bruyne filius Lievens die van ghelijcken alsoo kent in huere ende in pachte ghenomen te hebben het neerhof van het goet ten Torre ghelijck tselve jeghenwoordigh ghebruyckt wort bij den burgemeester, ser *Frans van Laere*"

¹⁰² ibidem, reeks II, nr. 1350 (pc. kerstavond 1679 - kerstavond 1688): In het pachtcontract staat duidelijk "...*Jan Bontinck filius Lievens, jeghenwordighe burgemeester van de prochie van Saffelaere*..."

¹⁰³ RG, *Zaffelare*, nr. 123 (1711).

¹⁰⁴ RG, *archief Sint-Pietersabdij*, rekeningen, nr. 2364 (1713) - nr. 2368 (1719-1720) - nr. 2369 (1721-1722) - PUIMEGE (G.), Het Gentse stadspatriciaat investeerde zijn rijkdom te Zaffelare in schapendriften, in *Heemkundige Kring De Oost-Oudburg. Jaarboek*, 1972, 10, p. 58: *Jan van Laere*, pachter op Bruinewalle vanaf 1691, was in het 9de jaar van zijn pachttermijn (1715-24) toen hij op 9 mei 1724 bezoek kreeg van *Jan Cornelis De Bock*, notaris te Zaffelare, die hem een officiële pachttopzeg kwam overhandigen. Het bevel daarvoor was op 14 april 1724 eigenhandig getekend door de abt van de Sint-Pietersabdij. *Jan van Laere's* pachtsom bedroeg 10.560 gr. De jaren 1716 en 17 werden volledig betaald. In 1718 werd amper 540 gr. afgelost. De jaren erna ontving de abdij in het totaal nog 1.680 gr. In mei 1724 stond hij bij de abdij in het krijt voor 61.140 gr! Het merkwaardige aan de hele zaak is dat *Jan van Laere* tot kerstavond 1724 op het goed mocht blijven, met andere woorden tot het einde van zijn pacht. Vermoedelijk kwam het erop neer dat *Jan van Laere* in geen geval zijn pacht mocht vernieuwen. Wat ook zo was; want op kerstavond 1724 kwam *Matheus de Bruyne* (1724-26) op Bruinewalle. We mogen eruit besluiten dat de Sint-Pietersabdij 71.700 gr. pacht aan *Jan van Laere* verloor. Maar ondanks het enorme verlies voor de Sint-Pietersabdij kon *Jan van Laere* toch zijn pachttermijn beëindigen

¹⁰⁵ DAELEMANS (F.), Veebezit en sociale welvaart, in *Album Carlos Wyffels*, Brussel, 1987, p. 111.

¹⁰⁶ DE VOS (A.), Het goed ter Beke, in *Appeltjes van het Meetjesland*, 1986, 37, p. 154.

Duidelijk is gebleken dat grote pachters op lokaal niveau beleidsfuncties waarnamen. Op basis van de enkele aangehaalde voorbeelden mag deze vaststelling gerust veralgemeend worden, alhoewel het op Lichtelaar en Redewinkel niet het geval was. Deze twee bedrijven lagen in de uitgestrekte Sint-Baafsheerlijkheid, die door haar omvang vroeger dan elders een juridisch apparaat kende dat door geschoolde juristen bemand werd¹⁰⁷.

4.6. Opleiding.

Omtrent de opleiding van onze pachters zijn we nagenoeg niet geïnformeerd, op één interessant gegeven na. *Jacobus Vervaet*, pachter op het Torregod van 1747 tot zijn overlijden op 15 september 1769, vormde hierop een uitzondering. Over de opleiding van Jacobus zelf hebben we geen informatie, wel over een zoon van hem.

Jacobus was in een eerste huwelijk getrouwd met *Petronella de Maesschalk*, de weduwe van *Pieter Criel*, zijn voorganger op het Torregod. Uit dat huwelijk werd één zoon geboren, die op 23 februari 1763, op achttienjarige leeftijd, te Dowaaï overleden was¹⁰⁸. Hoogstwaarschijnlijk verbleef hij daar voor studie-doelinden.

Weliswaar vocht een aantal Vlamingen als huurling in de "Zevenjarige Oorlog" (1756-1763), een conflict tussen Engeland en Pruisen enerzijds en Oostenrijk, Frankrijk, Rusland, Saksen-Polen, Zweden en het Rijksleger anderzijds. Maar we betwijfelen sterk dat *Jacobus'* zoon dienst nam als huurling. Want als men de financiële positie van zijn vader in acht neemt is er geen enkele reden om aan te nemen dat zijn zoon op die manier in zijn bestaan voorzag. Waarschijnlijk studeerde hij, hetzij aan één van de Latijnse scholen die Dowaaï rijk was, hetzij aan de universiteit aldaar¹⁰⁹. De kans dat hij aan een Latijnse school studeerde is

¹⁰⁷ BERTEN (D.), *Coutumes de la Seigneurie de Saint-Bavon-Lez-Gand*, in *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Gand*, dl. 14, Brussel, 1907, pp. CCXXXVIII-CCLXI: In de Sint-Baafsheerlijkheid was er één (opper)baljuw. Daarnaast waren er nog een aantal die de titel baljuw voerden, onder meer te Lochristi, maar hun ambt kwam feitelijk overeen met dat van meier.

¹⁰⁸ RG, *Zaffelare*, nr. 9, f° 104 r° (1770.01.04).

¹⁰⁹ DEHON (G.), *Vie et mœurs des étudiants de l'université de Douai au XVIIIe siècle*, in *Mélanges de Science Religieuse*, 1972, 29, 1, p. 23. - TRENARD (L.), *De Douai à Lille ... Une université et son histoire*, Rijsel, 1978, p. 5: De katholieke universiteit van Dowaaï werd gesticht in 1562 en overgeheveld naar Rijsel in 1887. In de 18de eeuw oefende zij nog steeds een internationale aantrekkingskracht uit. De studenten kwamen uit het huidige département du Nord, de streek van Arras, de Franse Ardennen, de Belgische Ardennen, Namen, het Prinsbisdom Luik en in grote getale uit Henegouwen en Vlaanderen. In 1702 verbleven er 1.100 studenten, in 1723 en 1744 ca. 2.000. In dezelfde periode studeerden er aan de Leuvense universiteit ca. 400 studenten.

ABDIJPACHTHOEVEN EN HUN BEWONERS

evenwel groter¹¹⁰.

Een zoon laten studeren toont aan dat men het zich kon veroorloven, maar meer nog, dat men er het nut van inzag. Een dergelijke aanwijzing zegt iets over de mentaliteit van grote pachters. De vraag is natuurlijk of dit zomaar geëxtrapoleerd mag worden.

Besluit.

We hopen een duidelijker inzicht gegeven te hebben in de twee voornaamste vraagstellingen van deze bijdrage, de verhouding met de eigenaar en het sociaal-economische profiel van de pachters.

De band tussen de eigenaar en zijn pachter was puur zakelijk, waarbij de eigenaar vooral door eigenbelang gedreven werd.

De periode 1580-1650 was beslissend in de verbrokkeling van de bedrijven in kwestie, zowel voor die van de Sint-Pietersabdij als voor die van het Bisdom. De periode ervoor, in de 14de en 15de eeuw, bleef de oppervlakte vrij constant. Het Torregood, Lichtelaar en Redewinkel bereikten pas in de 16de eeuw hun maximale oppervlakte. Bij twee van de vier bedrijven (Torregood en Redewinkel) speelden de laat 16de eeuwse ongeregelheden een cruciale rol. Maar bij Lichtelaar lag de onrustige situatie in het midden van de 17de eeuw aan de basis van de definitieve verbrokkeling. Het was trouwens op het einde van de 17de eeuw dat de eigenaars kwijtschelding of reductie gaven. De opsplitsingen waren een doelbewuste zet van de eigenaar. We toonden dit aan de hand van de casus Redewinkel duidelijk aan. Door het verpachten van kleinere entiteiten kon men verhoudingsgewijs meer pacht vragen. Het duidelijkste bleek dit nog bij het Bisdom, waar de pachtprijs per ha. aanzienlijk hoger lag dan bij de Sint-Pietersabdij. Waarschijnlijk greep de eigenaar de betalingsproblemen, waarvan we voor de periodes van de verbrokkeling geen directe bewijzen hebben, maar die er moeten geweest zijn, aan om het goed op te splitsen. Misschien speelde er een vorm van risicospreiding mee met het oog op latere onrustige situaties. Feit is dat deze pachters in de late 17de eeuw, een periode die voor Vlaanderen bekend staat als rampzalig, meestal nog in staat waren een gering bedrag te betalen. Toen waren drie van de vier bedrijven al verschillende decennia opgesplitst. Zelfs Bruinewalle, dat tot het einde van het ancien régime één bleef, werd tussen 1690-1699 tijdelijk opgesplitst.

¹¹⁰ Matrikels bleven voor de universiteit van Dowaaï niet bewaard. Prof. Dr. H. De Ridder-Symoens, die onder meer de aanwezigheid van Vlaamse studenten aan de universiteit van Dowaaï bestudeerde, vond geen *Vervæet* terug. Volgens haar was de kans groter, zijn jeugdige leeftijd in acht genomen, dat hij aan een Latijnse school studeerde. We zijn Prof. Dr. H. De Ridder-Symoens dan ook heel dankbaar voor deze nuttige informatie en de bibliografische inlichtingen die ze ons omtrent dit onderwerp verschaftte.

JEROEN BUNTINX

De pachters van grote bedrijven namen binnen de rurale gemeenschap een aanzienlijke positie in, zeker in de Moderne Tijden en waarschijnlijk ook in de Middeleeuwen. De weinige indicatoren voor de Middeleeuwen, tiendenpacht en het bekleden van openbare ambten, wijzen erop dat de vooraanstaande positie zich niet tot de Moderne Tijden beperkte. In de Moderne Tijden zijn er voldoende aanwijzingen dat zij zich van de rest van de dorpsgemeenschap onderscheidden, onder meer door het bezit van paarden en de “financiële nevenactiviteiten” zoals het verlenen van renten en obligaties. Voor alle duidelijkheid, renten en obligaties zijn beleggingen en geen investeringen! Voor de 18de eeuw mogen we zelfs zeggen dat ze vrij vermogend waren.

Een sociaal profiel schetsten we op basis van een pachter bij de Sint-Pietersabdij. Het gebrek aan bronnenmateriaal maakte het onmogelijk een duidelijk beeld op te hangen van de pachters bij het Bisdom. We wezen erop dat het Bisdom meer uit zijn goederen trachtte te halen door per ha. een hogere pacht prijs te vragen. Misschien voerde het Bisdom meer een “lekenbeleid”. Daardoor was de winstmarge van de pachters misschien kleiner en hadden zij minder (financiële) mogelijkheden om zich sociaal te profileren. Maar dit blijft hypothetisch.

BIJLAGE

Situering van het Torregood, Bruinwalle, Lichtelaar en Redewinkel op een recente topografische kaart.

UITTREKSELS UIT:

Topografische kaart van België, kaartblad 14/5-6 (Evergem-Lochristi) - kaartblad 14/7-8 (Zeveneken-Lokeren) - kaartblad 22/1-2 (Gent-Melle), Brussel, Nationaal Geografisch Instituut, 1984.